

Ч-01

Частина 1. ВСТУП ДО КУРСУ. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ ТА ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Ч-02

Частина 2. ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ: ОСНОВИ ТА СТРАТЕГІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Ч-03

Частина 3. ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ: ОСНОВИ ТА СТРАТЕГІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Ч-04

Частина 4. ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА ТА УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ

Ч-05

Частина 5. ІНСТРУМЕНТИ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ ТА ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ У ЗАПОБІГАННІ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

Ч-06

Частина 6. МОНІТОРИНГ, ОЦІНЮВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ

Ч-07

Частина 7. РОЗВИТОК ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ НА МІСЦЕВОМУ ТА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ

Ч-08

Частина 8. ІТ-АРХІТЕКТУРА СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ

Ч-09

Частина 9. ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТООБІГ. РЕІНЖІНІРИНГ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕСІВ В ОРГАНАХ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

Ч-10

Частина 10. ЕЛЕКТРОННІ ПОСЛУГИ

Ч-11

Частина 11. ДОСТУП ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Ч-12

Частина 12. СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ, ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК НАВИЧОК ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ

Ч-13

Частина 13. ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ В СИСТЕМАХ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ

Ч-14

Частина 14. ЕЛЕКТРОННА ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

Ч-15

Частина 15. ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ ТА ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ

ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ: ОСНОВИ ТА СТРАТЕГІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

частина

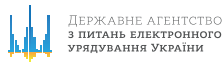

Київ • 2017

ISBN 978-966-2214-78-9

9 789662 214789

Публікація підготовлена за підтримки Швейцарської агенції розвитку та співробітництва в рамках програми «Електронне врядування задля підзвітності влади та участі громади», що реалізується Фондом Східна Європа та Фондом InnoVABridge спільно з Державним агентством з питань електронного урядування України.

Програма EGAP спрямована на використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), що допомагають вдосконалити якість врядування, покращують взаємодію влади та громадян та сприяють соціальним інноваціям в Україні.

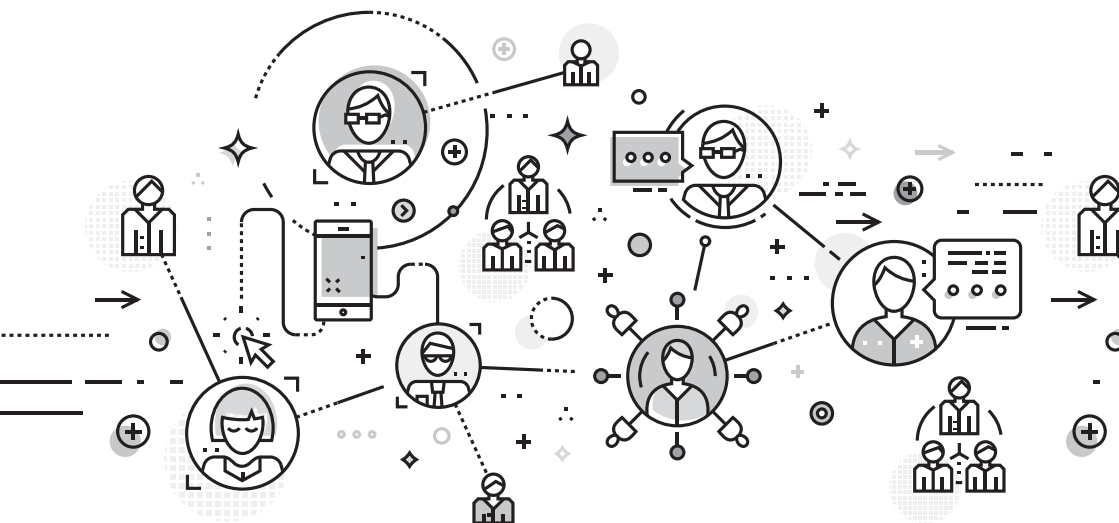
Більше про програму EGAP: egar.in.ua

ЕЛЕКТРОННЕ
УРЯДУВАННЯ *та* ЕЛЕКТРОННА
ДЕМОКРАТІЯ
Навчальний посібник у 15 частинах

ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ: ОСНОВИ ТА СТРАТЕГІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

частина

3

Київ • 2017

УДК 35.078:681.518

ББК 67.400+32.81
Е45

*Схвалено Вченою радою Національної академії державного управління
при Президентові України (протокол № 240/11-10 від 24 листопада 2016 р.)*

Рецензенти

Орлов О. В., доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри інформаційних технологій і систем управління Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України;

Лопушинський І. П., доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри державного управління та місцевого самоврядування Херсонського національного технічного університету;

Місников Ю. Г., доктор філософії, експерт з питань електронного урядування ООН, країн Європи та СНД;

Архипська О. І., експерт з урядування, Transparency International Україна, член Координаційної ради з питань реалізації в Україні Ініціативи Партнерство «Відкритий Уряд».

Е45 **Електронне урядування та електронна демократія:** навч. посіб.: у 15 ч. / за заг. ред. А.І. Семенченка, В.М. Дрешлака. – К., 2017.

Частина 3: Електронна демократія: основи та стратегії реалізації / [Н.В. Грицяк, А.І. Семенченко, І.Б. Жилияєв]. – К.: ФОП Москаленко О. М., 2017. – 84 с.

ISBN 978-966-2214-78-9

Уміщено навчальні матеріали для викладання модуля «Електронна демократія: основи та стратегії реалізації» та самостійної роботи тих, хто навчається. У посібнику розкриваються теоретичні аспекти електронної демократії. Розглядаються мета, цілі, основні завдання, моделі та еволюція електронної демократії, основні напрями розвитку та форми впровадження електронної демократії. Наведені приклади застосування технологій електронної демократії у зарубіжній та вітчизняній практиці.

Для студентів і слухачів спеціальності «Публічне управління та адміністрування», слухачів курсів підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, студентів, аспірантів, представників громадських організацій та бізнесу, що опановують питання електронного урядування та електронної демократії.

ISBN 978-966-2214-78-9

© Міжнародна благодійна організація
«Фонд Східна Європа», 2017

© Н. В. Грицяк, А.І. Семенченко, І. Б. Жилияєв, 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ	7
1.1. Е-демократія як механізм політичної взаємодії	7
1.2. Методика електронного залучення	13
1.3. Електронна демократія: сутність, мета, основні завдання, категорійно-понятійний апарат	20
1.4. Цілі е-демократії	26
1.5. Сектори та інструменти електронної демократії	29
Висновки	37
Запитання для самоконтролю	38
Рекомендована література	39
2. ДОСВІД, СТРАТЕГІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ	38
2.1. Досвід використання інструментів е-демократії в країнах ЄС	38
2.2. Електронний парламент: поняття, сутність і мотиви впровадження	42
2.3. Електронне правосуддя	55
2.4. Інструменти електронної демократії в Україні: стан та тенденції розвитку	61
Висновки	69
Запитання для самоконтролю	70
Рекомендована література	70
ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ	72
ГЛОСАРІЙ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76
ПРИМІТКИ	79

ВСТУП

Актуальність вивчення проблематики електронної демократії (е-демократії) в системі підготовки державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування обумовлена, насамперед, внутрішніми потребами та зовнішніми викликами. По-перше, стрімкий розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), їх широке запровадження не тільки в економіці, а й у суспільно-політичному житті, різко змінюють як структуру, так і сутність публічних комунікацій. У політичній практиці зазначена епоха отримала назву «інформаційної», а суспільство – «інформаційного». По-друге, достатньо широко елементи е-демократії запроваджуються не тільки у розвинених країнах – ця сфера визначена пріоритетною авторитетними міжнародними організаціями. Так, проект Кодексу етики ЮНЕСКО (2011 р.) для інформаційного суспільства формулює один з етичних принципів: «Держави-члени повинні підтримувати використання Інтернету та інших ІКТ для підвищення ефективності демократії та демократичних інститутів, надаючи громадськості можливості для корисних публічних дискусій та участі в демократичному процесі та сприяючи забезпеченню прозорості, підзвітності, сприйнятливості, ангажованості, інклюзивності, доступності, участі, взаємодоповнюваності та соціальної згуртованості»¹.

Мета заняття: ознайомити слухачів з міжнародно-правовими стандартами, спрямованими на розбудову системи е-демократії та забезпечення одного з основних прав людини – доступу до інформації та комунікацій, подолання факторів, які призводять до «цифрової нерівності».

Досягнення поставленої мети забезпечується виконанням таких завдань:

- ознайомити тих, хто навчається, з сутністю, метою, основними завданнями, цілями, категорійно-понятійним апаратом е-демократії;
- познайомити з досвідом використання інструментів е-демократії в країнах ЄС;
- розглянути практику розбудови в Україні е-парламенту в контексті світових тенденцій е-парламентаризму;

- розкрити сутність цифрової нерівності та шляхи її подолання.

У результаті вивчення модуля той, хто навчається, має набути таких компетентностей:

знати:

- теоретичні основи розвитку електронної демократії;
- нормативно-правові, технологічні та організаційні засади електронної демократії;
- організаційно-правові засади запровадження електронної демократії в Україні;
- основні моделі і принципи функціонування електронної демократії в Україні та світі;
- принципи електронної демократії, сучасні технології, інструменти та основні етапи створення та впровадження систем електронної взаємодії влади та громадськості;
- основні підходи е-залучення громадян до процесу прийняття управлінських рішень;

уміти:

- використовувати інструменти е-залучення громадян до процесу прийняття управлінських рішень;
- організувати співробітництво з територіальними громадами, інституціями громадянського суспільства та громадянами, використовуючи технології та інструменти електронної демократії;
- оцінювати рівень готовності органу влади до роботи в умовах електронної демократії.

Питання, що розглядаються у межах цього модуля також пов'язані з іншими темами курсу, а саме: «Концептуальні засади електронного урядування та електронної демократії», «Інструменти електронного урядування та електронної демократії у запобіганні корупції в органах публічної влади», «Доступ до публічної інформації» та ін.

Опановуючи матеріали цієї частини, необхідно поєднувати теоретичний матеріал з прикладами практичного його застосування, акцентувати увагу на особливостях стану готовності публічних службовців та громадян певного регіону до використання інструментів

е-демократії. З цією метою варто використовувати у процесі навчання інтерактивні форми.

Слухачам магістратури за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування» після вивчення модуля радимо самостійно ознайомитися з рекомендованою науковою літературою та міжнародними документами у цій сфері.

1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ

1.1. Е-демократія як механізм політичної взаємодії

З часів античної Греції демократію гарантує лише найширша участь громадян, але професіоналізація державного управління звужує поле для такої участі. Прийняття важливих управлінських рішень одноосібно чи навіть колегіально політиками та посадовцями послаблює інтерес громадян до публічної політики, а зниження громадянської активності дозволяє посадовцям розширювати поле своїх повноважень та створює умови для зловживання владою. Таким чином, демократія без життєвого простору для її здійснення стає суто символічною, замість того, щоб бути демократією участі.

У символічно демократичному світі основна взаємодія між громадянином і владою здійснюється в обмеженому та офіційно врегульованому просторі виборчої кабінки, де перші користуються своєю владою протягом кількох секунд. Проте відразу після цього влада, легітимізована виборами, починає діяти через посередників і залишає громадян тільки спостерігачами. Громадяни, що відокремлюються від процесу вироблення політики і лише зрідка голосують за лідерів, мають такий слабкий зв'язок з демократією, що сам політичний процес стає здебільшого адміністративно-управлінським².

Професор Оксфордського університету Стівен Коулмен зауважує: «Розмитість демократичного простору збігається з атрофією громадянської культури. Сьогодні більше людей, ніж будь-коли, можуть голосувати, але найменше, ніж будь-коли за всю історію цього універсального права, ним користуються. Віра людей у парламенти та інші інститути представницької демократії знижується. Засоби масової інформації намагаються донести сюжети та образи демократичного представництва до людей, але факти свідчать, що більшість громадян замість того, щоб дивитися по телевізору про політику, надають перевагу чомусь іншому або взагалі нічому. У США 53,8% новин на місцевих телеканалах присвячені злочинам, стихійним лихам або війнам, і тільки 0,7% стосуються громадського

життя. Середньостатистична американська дитина бачить 200 тисяч актів насильства та 16 тисяч убивств (на телебаченні) ще до досягнення 18 років»³. У цьому контексті окреслена проблема є надзвичайно актуальною і для України.

Проблеми демократії та залучення громадськості до вироблення політики засобами інформаційно-комунікаційних технологій досліджували Ч. Армстронг, Ю. Гарлан, С. Коулман, Д. Латроп, Д. Робінсон, Л. Рума, Е. Фелтен, С. Шахт, Д. Шулер та ін. Проте, перші спроби вивести політику в режим онлайн були зроблені інженерами-ентузіастами на замовлення органів влади з метою винайти альтернативу застарілій рутинній практиці. Такі експериментальні проекти, як «Е-політика» у Мінесоті (1994) та «Онлайнова демократія для громадян» у Великобританії (1996) були першими у справі розбудови соціальних мереж та створення дискусійних форумів. Деякі місцеві органи влади Скандинавських країн, Канади та Великобританії пропагували і підтримували проекти е-демократії, але більшість з них не мали законодавчого унормування та ресурсного забезпечення. Загалом, у кінці ХХ ст. демократичний та цифровий порядок денний розвивалися кожен окремо.

На початку ХХІ ст. склалися сприятливі умови для синергетичного поєднання цифрового та демократичного сценаріїв суспільного розвитку. Демократія до цього періоду була продуктом свого часу, коли ефективне представництво було обмежене відокремленістю у часі та просторі. У наш час ці бар'єри долаються завдяки комунікаційним технологіям, які є асинхронними та глобальними, тому демократія може розвиватися лише за умови, якщо демократичні інституції стануть більш сприйнятливими, доступними, підзвітними та укоріненими в інформаційному просторі. Йдеться про е-демократію не як про інформатизацію адміністративних процедур, а як про силу, здатну оживити та оновити демократичний політичний процес, як про єдиний спосіб створення простору довіри та політичної взаємодії.

Джей Блумлер і Стівен Коулман стверджували, що «Інтернет має «вразливий потенціал» для забезпечення демократичного простору, який є відкритим для всіх і з'єднаний зі справжніми демократичними інститутами. Простір для дискурсу та обговорення слід створити, фінансувати, пропагувати та регулювати. Утримання громадських спільнот у кібер-просторі повинно перетворитися на публічну (державну) послугу, на зразок організації чесних і справедливих виборів,

утримання бібліотек чи суспільного телерадіомовлення. Простір довіри не виникне спонтанно і без зусиль»⁴.

Чарлз Армстронг обстоює думку про те, що «Інтернет змінює один фундаментальний аспект демократичних систем, що існував протягом 7 тисяч років. Ця зміна може ознаменувати початок періоду демократичних інновацій, масштаби якого будуть зіставними з античною Грецією. Ця зміна приведе до формування демократичних систем, які відзначатимуться більшою динамічністю, меншою централізованістю і вищою відповідальністю, ніж ті, які ми знаємо сьогодні; ці системи передбачатимуть можливість для людей брати участь у їхньому функціонуванні такою малою або такою великою мірою, як вони того бажають; представництво в таких системах ґрунтуватиметься на мережах особистої довіри, а не на абстрактному зв'язку з партією. Це – зростаюча демократія»⁵.

Ключове значення для громадського онлайн простору матиме забезпечення придатних інструментів для консультацій і прийняття рішень. До списку інструментів мають увійти: онлайн бібліотеки, архіви та інформаційні дайджести; послуги посередництва; допомога у захисті прав; новинні групи і веб-кімнати для експертних обговорень; а також механізми для підбиття підсумків за результатами дискусій⁶.

В епоху адміністративної модернізації інструменти е-демократії повинні бути органічно вбудовані в структуру та культуру урядування. Уряд та народні обранці повинні визнати, що демократична інтерактивність передбачає двосторонній потік енергії. Без цього громадськість вважатиме е-демократичні ініціативи фальшивкою та намагатиметься заснувати свої власні контр-урядові комунікації.

Політики повинні відмовитися від хибної ілюзії, що е-демократія просто покликана зробити їх більш прозорими та відкритими для громадськості. Безумовно, прозорість є ключовою ознакою демократії (а Інтернет покликаний відігравати основну роль у тих політичних культурах, де панують утаємниченість, корупція та приховування фактів та інформації), але е-демократія повинна бути чимось більшим, ніж стеження крадькома за владними структурами в онлайн режимі. ...Інтернет – це значно більше, ніж телебачення для невеликої аудиторії. Ігнорувати двосторонній напрям цифрових комунікацій означає взагалі втратити їхній сенс⁷.

Сара Шахт (США) зазначає: «Я мрію про день, коли

персоналізована законодавча інформація в Інтернеті дасть людям змогу брати участь у законодавчому процесі і при цьому не забувати про сім'ю. Я хочу, щоб виборні законодавці знову спілкувалися з виборцями. ...Я прагну рівності доступу до інформації, щоб незалежно від того, де ви знаходитесь – у Палаті представників чи у маленькому містечку, – ви мали під рукою одну й ту саму інформацію, в один і той самий момент. Сподіваюся, що замість намагань спіймати посадовців на гарячому і надій на світло публічності як панацею [від корупції – *авт.*], малі групи зацікавлених громадян вичистять, перебудують і зміцнять наше законодавство і суспільство»⁸.

Поки удосконалювалося законодавство, щоб забезпечити більшу інформаційну свободу, зростала й технічна спроможність приватизувати та фільтрувати інформацію. Для того щоб в умовах демократії висловити свою думку, громадяни повинні мати доступ до якомога більших джерел інформації, не обмежуючи себе відредагованими повідомленнями або заголовками про обрані політиками рішення. Людям потрібен доступ до ресурсів, які давали б їм змогу самим робити певні висновки. «Коли уряд публікує якісь дані в Інтернеті, хтось обов'язково зробить з їх допомогою щось новаторське і корисне», – вважають Д. Робінсон та ін⁹. Таким чином, першим завданням електронної демократії у країнах, що стали на шлях демократизації, має бути посилення інформаційної прозорості.

Окремої уваги потребує питання, якими шляхами різні суспільні групи (громадяни з обмеженими можливостями, літні люди, а також ті, хто почувається невпевнено, маючи справу з інформаційними технологіями, частіше це – жінки) заявляють про себе в онлайн режимі. Щоб покращити зв'язок з політиками та урядовцями, вони повинні отримати допомогу та підтримку. Немає сенсу використовувати новітні канали комунікації для того, щоб почути голоси тих, хто традиційно бере участь у процесі консультацій. Головна мета е-демократії – це створення можливостей бути почутим для тих, хто зазвичай не бере участі у процесах творення політики.

Демократія завжди має корені, пов'язані з культурною ідентичністю. Проте більшість онлайн подій позбавлена такої характеристики. Часто панує думка, що світ кібер-простору одномовний і монокультурний. І все ж кібер-простір є квінтесенцією глобалізованого суспільства, він досконало підходить для транснаціональних та міжкультурних дискусій, проведення яких було неможливим у минулому. Інтернет можна пристосувати для

підтримки і розвитку такої форми **комунікативної субсидіарності**, коли громадські обговорення відбуваються на належному рівні, залежно від обставин. Так стає можливим проведення дискусій на місцевому, регіональному, національному, континентальному або глобальному рівнях. Геопросторові інформаційні системи можуть допомогти з класифікацією джерел надходження інформації та походження учасників обговорень, з тим, щоб була можливість відслідковувати, що саме говорять, або не говорять, конкретні демографічні групи. Крім того, аналогічно з територіальними ознаками, певні групи можна пов'язати на основі спільних інтересів або схожої діяльності. Тобто, кібер-простір має відображати карту світу в її сучасному вигляді, заповнюючи безодні та згладжуючи провалля економічної та культурної нерівності. У кібер-просторі може відбуватися по-справжньому глобальна дискусія. Ті, хто роками страждали від примусового мовчання, повинні бути запрошені до глобального діалогу як рівні; ті, хто вирости самовпевненими і зосередженими на собі, мусять навчитися слухати інших. Це – не рецепт миру та світової гармонії, але принаймні це визнання того, що повномасштабна демократія означає запрошення до участі планети в цілому, а не лише її окремих маленьких островів¹⁰.

Пол Мартін, колишній міністр фінансів Канади, сказав: «Уряд повинен використовувати нові технології, наприклад, Інтернет, для того, щоб наділяти громадян більшими можливостями критично вивчати і впливати на рішення і дії влади»¹¹. Робін Кук, колишній лідер Палати громад Великобританії, заявив про свою відданість е-демократії, наголосивши: «Ми не повинні миритися з такою парадоксальною ситуацією, яка дає нам більше можливостей, ніж будь-коли, висловлюватися, залишаючи у громадськості ще більше, ніж раніше, відчуття, що їхню думку не чують. Нові технології здатні зміцнити нашу демократію, даючи нам більші можливості, ніж будь-коли раніше, для забезпечення більшої прозорості та більш відповідальних стосунків між владою та виборцями»¹². Дуглас Шулер наголошує: «Настав час для поступового розмивання кордонів між інституціолізованими органами й іншими групами людей по всьому світу: ті, хто сьогодні здійснює владу, мають бути готовими взяти на себе більшу відповідальність у державному управлінні, таким чином повніше реалізуючи свій громадянський потенціал»¹³.

Як бачимо, сьогодні політики та урядовці усвідомлюють, що безпосередній зв'язок з громадянами покращує процеси вироблення

політики та законотворення завдяки використанню колективного суспільного досвіду, знань і вмінь. Це сприяє формуванню нового типу стосунків між політиками та громадянами, стосунків, коли політики слухають, вчаться та діляться своїми ідеями, використовують і узагальнюють почуте, та в результаті отримують винагороду – посилення громадської довіри до демократичних інститутів і легітимності влади.

Розробка та реалізація органами державної влади та особливо органами місцевого самоврядування політики е-демократії має сенс лише за умови, коли ці органи передбачатимуть, що така політика потребує використання Інтернету та інших цифрових технологій з метою розвитку та посилення демократичної практики. Якщо ж е-демократія буде лише символічною політикою, що розробляється владою з метою доведення своєї прихильності до інформаційних технологій та надання громадськості можливості просто щось сказати з політично неважливих питань, то така політика тільки дискредитуватиме демократію та можливості інформаційних технологій.

Метою державної політики е-демократії має бути забезпечення багатовекторних інтерактивних потоків комунікації, покликаних поєднувати громадян, обраних ними депутатів усіх рівнів та виконавчу гілку влади. Ця політика має вирішувати такі завдання:

- постійно створювати нові публічні простори для політичної взаємодії та обговорення, насамперед – онлайн середовище, яке має значні переваги для сприяння ефективному спілкуванню влади та громадян, публічним дискусіям та обговоренням;
- зробити взаємодію між громадянами, парламентарями та урядом змістовною;
- створити механізми, які надавали б можливість представникам представницьких та виконавчих органів влади вчитися та оволодівати інструментами е-демократії;
- забезпечити наявність достатньої якісної онлайн інформації. Така інформація повинна бути доступною, чіткою та зрозумілою, але не надмірно великою за обсягом та складною за змістом;
- докладати якомога більше зусиль для залучення якнайширшого кола громадськості до демократичного діалогу, зокрема і тих груп, які є традиційно маргінальними, соціально зне-

доленими, мають обмежені можливості або позбавленими можливості висловлюватися;

- враховувати особливості економічної, територіальної, соціальної (у тому числі – гендерної) структуризації в онлайн середовищі з метою забезпечення рівного доступу до демократичного процесу в усіх сферах і для усіх громад, соціальних груп та прошарків.

Е-демократія не може вважатися панацеєю від усіх проблем демократії або суспільних комунікацій, але вона, безсумнівно, сприяє розвитку двох, на сучасному етапі нероздільних історичних проєктів – демократії та Інтернету. Отже, е-демократія повинна посісти гідне місце та увійти до порядку денного радикальних політичних реформ та стати складовою державного управління.

1.2. Методика електронного залучення

ІКТ в Україні стають дієвим інструментом залучення громадян до прийняття рішень органами державної влади всіх рівнів і органами місцевого самоврядування. У той же час, як свідчить досвід країн, в яких е-демократія здобула міцні позиції і розвивається, нашому суспільству треба подолати чимало перепон на шляху утвердження цієї перспективної форми взаємодії громадян між собою, із владою та бізнесом. Досвід цих країн свідчить¹⁴, що кількість надання інформації засобами ІКТ є важливою передумовою залучення, але не означає якість. Необхідні активне сприяння та компетентне посередництво, це визначальні фактори ефективних електронних комунікацій. На шляху до ширшого електронного залучення громадян до вироблення політики стоять організаційні, а не технологічні чинники.

Зрозуміло, що шлях, пройдений іншими країнами до е-демократії, відрізняється у кожному конкретному випадку. Це залежить від багатьох чинників: історичних умов і традицій держави, форми правління, рівня розвитку громадянського суспільства, економічних можливостей, географічних особливостей та ін. З досвіду, виробленого різними країнами, на залучення громадян до вироблення політики впливають три чинники¹⁵:

1. Вибір часових рамок.

2. Цільове спрямування.

3. Інтегрування.

Розглянемо ці чинники детальніше.

1. Чим вищий рівень обговорення проблеми на етапі визначення порядку денного, тобто вибору певної проблеми, тим більше можливостей долучитися до прийняття рішення мають громадяни. Причому, не слід сподіватися, що всі громадяни відразу стануть обговорювати шляхи вирішення проблеми, використовуючи механізми Інтернет-технологій. Традиційні способи участі в політиці (збори, листи, публікації, особистий прийом тощо) мають сильні позиції в суспільстві, особливо серед старшого покоління і в сільській місцевості. Проте правило «чим раніше громадянин долучається – тим краще» залишається, і е-демократія в цьому разі може відігравати хоч і не головну, але важливу роль. Тим більше, що на кожному конкретному етапі вироблення політики е-демократія може відігравати свою, притаманну лише їй роль, скажімо, залучення за допомогою ІКТ молоді, яка своєю прихильністю до Інтернет-спілкування підтримує розвиток інформаційного суспільства.

2. Планування розвитку держави, регіонів, міст потребує обговорення проблем і завдань на багатьох рівнях. Громадяни, зацікавлені у вирішенні питань, представлятимуть різні соціальні групи в залежності від масштабу потрібного рішення. Отже, залучати в кожному випадку слід певні цільові категорії суспільства, важливі при обговоренні певної проблеми. Якщо проблема загальна для конкретної території, то, відповідно, потрібне масове залучення громадян, які представляють село, місто, регіон тощо.

3. Поєднуючи методи традиційного і електронного залучення громадян, можна досягти більших результатів. Це важливо і для надання інформації з питань державної політики, і для самого процесу електронного залучення (через постери, буклети, місцеву пресу тощо), і для пропозиції низки варіантів отримання зворотного зв'язку від громадян (пошта, телефон, факс, електронна пошта або координовані традиційні та електронні дискусійні форуми). Активне пропагування електронних консультацій також є необхідним. ІКТ можна застосовувати для збору й аналізу спонтанних коментарів та скарг, що містять цінну інформацію. При залученні громадян застосовуються різні технології, але досвід свідчить про результативність використання спеціально створеного веб-сайту з опціями електронної пошти, також

застосовуються спеціальні програми для управління електронним обговоренням у форматі дискусійного форуму, дискусійні простори для зареєстрованих користувачів. При цьому важливою є модерація обговорення.

Визначальними елементами участі громадян в управлінні державою із використанням ІКТ є: розміщення інформації про діяльність влади на сайтах органів влади (е-інформування); інтерактивне обговорення громадянами на сайтах органів влади проблем розвитку суспільства (е-консультації); реагування влади на е-петиції громадян (е-прийняття рішень). Інструменти електронного залучення на кожному етапі вироблення політики (табл. 1) є такими¹⁶:

Таблиця 1

Інструменти електронного залучення

Етап циклу вироблення політики	Інформування	Консультації	Участь
<ul style="list-style-type: none"> Визначення порядку денного 	<ul style="list-style-type: none"> Пошукові засоби, прив'язані до конкретного сайту. Попередження електронною поштою про нові питання політики. Підтримка перекладу на декілька мов. Фільтри стилю для видалення жаргонізмів. 	<ul style="list-style-type: none"> Електронні дослідження та опитування громадської думки. Дискусійні форуми. Моніторинг електронних повідомлень. Дошка оголошень. Перелік найпоширеніших запитань (FAQs) 	<ul style="list-style-type: none"> Е-спільноти. Е-звернення. Е-референдуми.
<ul style="list-style-type: none"> Аналіз 	<ul style="list-style-type: none"> Підтримка перекладу на етнічні мови. Фільтри стилю для видалення жаргонізмів. 	<ul style="list-style-type: none"> Засоби, що базуються на менеджменті фактичних даних. Складення бази даних експертів. 	<ul style="list-style-type: none"> Електронні громадські журі. Е-спільноти.

Етап циклу вироблення політики	Інформування	Консультації	Участь
<ul style="list-style-type: none"> • Формулювання 	<ul style="list-style-type: none"> • Попередній контроль стилю для полегшення інтерпретації технічних і юридичних термінів. 	<ul style="list-style-type: none"> • Дискусійні форуми. • Електронні громадські журі. • Інструменти е-спільнот. 	<ul style="list-style-type: none"> • Е-звернення. • Е-референдуми щодо змін законодавства.
<ul style="list-style-type: none"> • Впровадження 	<ul style="list-style-type: none"> • Фільтри стилю для забезпечення простої зрозумілої мови. • Електронна розсилка інформаційних вісників 	<ul style="list-style-type: none"> • Дискусійні форуми. • Електронні громадські журі. • Інструменти е-спільнот. 	<ul style="list-style-type: none"> • Списки електронної розсилки для цільових груп.
<ul style="list-style-type: none"> • Моніторинг 	<ul style="list-style-type: none"> • Електронний зворотний зв'язок. • Електронна публікація річних звітів. 	<ul style="list-style-type: none"> • Електронні дослідження та опитування громадської думки. • Дискусійні форуми. • Моніторинг електронних повідомлень. • Дошки оголошень. • Перелік найпоширеніших запитань (FAQs) 	

Застосування інструментів електронного залучення автоматично не забезпечує дієвість е-демократії. Навіть якщо вважати цей інструментарій таким, що формує стосунки громадян між собою, між владою, бізнесом, то все одно суспільство мусить подолати труднощі іншого плану – організаційного, світоглядного, політичного тощо. Розглянемо детальніше основні виклики стосовно електронного залучення громадян¹⁷.

Масштаб. Громадянин зацікавлений у технологічній можливості

висловитись і бути почутим серед інших. «Потрібні заходи політики і технології, які сприяли б створенню та функціонуванню віртуальних публічних просторів, що допомагають перетворити голос окремої людини на (публічний) голос громади»¹⁸. Влада при цьому стоїть перед необхідністю вироблення механізму реагування на обговорення.

Спроможність. Цей чинник означає потребу надання суспільству більше інформації, завдяки чому збільшуватиметься спроможність громадян залучатися до управління. «Доступна і зрозуміла інформація та можливість долучатися до публічних дебатів, підкріплені такими інструментами як керовані дискусійні форуми є основними передумовами. З цим тісно пов'язані проблеми скорочення цифрового розриву та залучення до вироблення політики груп, традиційно позбавлених громадянських прав (соціально незахищених, молоді). Виклик полягає в тому, щоб розробити такі елементи електронного залучення, які давали б громадянам можливість брати участь у колективному виробленні та ухваленні рішень, розуміти, наскільки це важливо, та займати активну громадянську позицію»¹⁹.

Послідовність. Етапи вироблення політики – інформування, консультування, забезпечення участі, аналіз, зворотний зв'язок і оцінювання, – повинні підтримуватися Інтернет-технологіями. «Потрібно забезпечити, щоб позиція громадян на кожному етапі належним чином використовувалась і на інших етапах процесу, що дасть змогу краще формулювати політику та інформувати громадян»²⁰.

Оцінювання е-залучення. Чинник, який показує наслідки участі громадян засобами ІКТ в управлінні: як співвідносяться цілі громади і цілі влади, чи досягнуто результатів.

Готовність. Органи державної влади і органи місцевого самоврядування мусять організувати свою роботу відповідно до реалій інформаційного суспільства. Надання адміністративних послуг, консультацій, транзакцій тощо в електронному режимі повинно стати загальною практикою і постійно вдосконалюватися.

Запровадження електронної демократії має на меті налагодити ефективну комунікацію влади з громадянами. Відповідно, для цього слід використовувати технології е-залучення. Проте навряд чи будуть ефективними спроби електронного залучення громадян до управління в разі, якщо суспільство не набуло достатнього досвіду щодо традиційних методів участі громадян у житті суспільства.

Участь громадськості «відбувається в межах громади і полягає в організації громадян та їх цілей через діяльність недержавних організацій з метою здійснення впливу на процес прийняття рішень»²¹. Результативність стосунків зацікавлених сторін визначається тим, що всі вони працюють заради змін у суспільстві, причому тісніший стосунок до проблеми спонукає певну категорію до ефективнішої діяльності. Скажімо, у вирішенні проблем місцевого рівня зацікавлені (різною мірою) всі громадяни, отже вони зацікавлені й у прийнятті певного рішення органом місцевого самоврядування.

Політичні відносини, «які передбачають залучення більшої кількості громадян до процесів управління, можуть стати одним з ефективних механізмів підвищення рівня легітимності влади»²², а участь громадськості у виробленні політики створює умови для демократичних перетворень у країні загалом. Ресурсами, необхідними для участі громадськості, практики вважають час, зацікавлені сторони, інформацію та увагу з боку ЗМІ²³.

Час необхідний громаді для того, щоб дізнатися про проблему, дослідити її, оцінити важливість, знайти рішення. Іноді необхідні місяці та роки, щоб побачити конкретні результати залучення громадськості до розробки політики.

Зацікавленням сторонам (громадянам, групам, організаціям) слід зібратися разом для вироблення шляхів розв'язання проблеми. При потребі залучити експертів, радників з певного питання.

Інформація надходить від влади до громадян (низхідне поширення) і від громадян до влади (висхідне). Інформація – це основа участі громадськості.

Увага з боку ЗМІ сприяє поширенню інформації масовими каналами. Це – потужний чинник залучення громади до вироблення політики, особливо на місцевому рівні.

Конструктивна участь громадськості неможлива без елементів, які забезпечують результативність. Ці елементи, що були визначені на конференції «Участь громадськості в процесі прийняття рішень на місцевому рівні в країнах Центрально-Східної Європи: теорія та практика»²⁴ є такими.

Ініціатива та бажання здійснити зміни. Люди повинні прагнути брати участь у процесі прийняття рішень задля досягнення змін у громаді. Часто ініціатива відходить від громадян у тому випадку,

коли вони відчувають, що наслідки ухвалених владою рішень безпосередньо впливатимуть на їх життя.

Відданість справі. Громадяни мають бути наполегливими та відданими справі. Вони також не повинні здаватися після першої невдачі.

Знання методів участі громадськості. Усі зацікавлені сторони мають бути поінформовані про методи участі громадськості, особливості їх впровадження та потенційні результати.

Обізнаність/Освіта. Громадяни повинні бути обізнаними зі своїми правами та обов'язками щодо співпраці з владою та впливу на процес прийняття рішень.

Співпраця з місцевою владою. Представники місцевих органів влади повинні навчитися спілкуватися з громадянами, бути неупередженими та ставитись із розумінням до їхніх потреб.

Кожна із зацікавлених сторін має досягти успіху. Люди активно братимуть участь у процесі розробки та впровадження політики за умови, що проблема стосується їх безпосередньо або вони отримають певні переваги від її вирішення. Переваги ж повинні отримати як громадяни, так і органи місцевої влади.

Планування та впровадження. Усі зацікавлені сторони повинні співпрацювати для того, щоб без перешкод спланувати та здійснити зміни.

Прозорість. Усі зацікавлені сторони повинні бути чесними щодо кроків, до яких вони вдаються з метою здійснення впливу на проблему. Особливо прозорою у своїх діях має бути місцева влада.

Гнучкість. Влада та громадськість повинні вміти домовлятися та співпрацювати з протилежною стороною.

Залучення експертів. Упроваджувати методи участі громадськості необхідно за допомогою професійних експертів, зокрема, спеціалістів з громадянської освіти, організації громадських слухань, проведення досліджень якості послуг тощо.

Таким чином, ефективність е-демократії залежить у першу чергу не від технологічних та інфраструктурних чинників. Головною умовою результативності є участь громадян, їх бажання взяти участь в управлінні, для вирішення місцевих, регіональних і загальнонаціональних проблем. З боку влади такою умовою виступає готовність влади до відкритості й модернізації системи управління. Як наслідок, з обох боків підвищується відповідальність за прийняті рішення.

«Одне із основних питань, яке постає у процесі реалізації концепції електронної демократії в Україні, полягає у тому, чи готові громадяни до цих можливостей та нового, значно вищого рівня відповідальності у взаємодії з владою? Це питання торкається готовності брати на себе відповідальність, виступати актором у політичній комунікації, враховуючи рівень політичної активності, освіченості, політичної культури, «зрілості» громадян та громадянського суспільства»²⁵.

Громадянське суспільство перебуває у постійному пошуку кращих форм політичної комунікації із владою. Розвиток глобальної мережі дає сьогодні надзвичайно широкі можливості для обговорення як між громадянами, так і між громадянами та владою існуючих і передбачуваних проблем незалежно від їх масштабу. Це сприяє виробленню більш зважених рішень.

При цьому громада якнайбільше зацікавлена у вирішенні проблем насамперед місцевого рівня, тому й е-залучення, природно, могло б мати більший успіх на місцевому рівні, але на його заваді стоїть технологічний (точніше – фінансово-економічний) чинник.

Отже, запровадження е-демократії вимагає, як уже наголошувалось, активності безпосередніх учасників, зацікавлених у змінах. Лише тоді, коли громадяни матимуть прагнення впливати на вироблення політики, прийняття управлінських рішень, можна говорити про поступ електронної демократії.

1.3. Електронна демократія: сутність, мета, основні завдання, категорійно-понятійний апарат

Поява концепції «електронної демократії» є продовженням розвитку загальної теорії демократії.

Демократія – форма організації суспільства, його державно-політичного устрою, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, послідовному здійсненню принципу рівності і свободи людей, їх реальної участі в управлінні справами держави і суспільства²⁶. У. Черчилль зазначав: «Демократія – найгірша форма правління, якщо не зважати на всі інші, що час від часу піддавалися перевірці»²⁷.

Різниця в термінах «електронна демократія», «теледемократія»,

«цифрова демократія» та інших, що широко застосовуються на практиці, істотно не впливає на цілісність і методологічну точність самої концепції, але дозволяє виділяти різні технологічні аспекти в її практичній реалізації. Існуючий розрив між потенційними можливостями, що випливають з самої концепції, та практичною реалізацією її ідей, обумовлений, головним чином, неоднозначним розумінням її суті науковими колами, політичними елітами і громадянами, а також принципово різними інтересами учасників політичного процесу щодо цілей її практичної реалізації.

До цього часу продовжуються дискусії щодо взаємодії двох сучасних концепцій е-уряду та е-демократії²⁸. Існують два підходи до визначення співвідношення е-уряду та е-демократії. Перший підхід розглядає е-демократію як частину е-уряду. Е-демократія та е-участь вважаються елементами е-уряду і трактуються як електронна реалізація узаконених демократичних шляхів або процедур прийняття рішень. Відповідно до цього підходу, вони зводяться до технологічних аспектів, а саме, до електронних виборів і електронного голосування. Другий підхід, навпаки, розглядає е-уряд як частину електронної демократії. Е-уряд є важливим елементом е-демократії, але далеко не вичерпує її, оскільки остання включає в себе не тільки взаємодію громадян з органами державної влади, а й усю сферу мережевої суспільної взаємодії громадян, організацій та інститутів через електронну комунікаційну систему, тобто сферу громадянського суспільства.

Тому деякі дослідники виділяють дві моделі застосування ІКТ у процесах сучасного суспільно-економічного розвитку (зокрема – розвитку інформаційного суспільства): «демократичну» (е-демократія) та «адміністративну» (е-урядування). У «демократичній» моделі (е-демократія) домінують комунікації знизу вгору, тобто громадяни певним чином впливають на функціонування держави, отримують інформацію від державних службовців, контролюють відповідність пріоритетів державної політики власним пріоритетам і на основі цього беруть участь у прийнятті політичних рішень. Навпаки, «адміністративна» модель (е-урядування) стосується відносин зверху вниз, до неї відноситься надання державних послуг та здійснення управлінської діяльності. Традиційно дослідники значну увагу приділяють е-демократії, яка є більш яскравою науковою і політичною конструкцією. У той же час, упровадження ІКТ в адміністративні процеси в силу об'єктивних причин дає більш швидкий і вагомий

результат, внаслідок чого недооцінка адміністративної складової може призвести до не цілком коректного відображення практики е-уряду в наукових теоріях і, в кінцевому результаті, до марнування потенційних переваг ІКТ для державного управління (рис. 1).

Адміністративна модель		Демократична модель	
Е-урядування		Е-демократія	
	Е-демократія	Е-урядування	

Рис. 1. Адміністративна та демократична моделі розбудови е-держави

Ключова характеристика е-демократії – зміна форми і ступеню залучення громадян до прийняття політичних рішень. На основі узагальнення існуючих теоретичних трактувань залучення громадян у політичний процес можна зробити висновок, що позитивна оцінка максимального залучення громадян не може розглядатися як аксіома, і різні теоретичні концепції відводять різне місце участі громадян у політиці. Відповідно, аргументацію провідних міжнародних організацій на користь е-демократії, кінцевим благом в якій виступає підвищення рівня участі громадян, не можна вважати цілком переконливою. Оскільки визначення оптимального ступеню участі громадян у прийнятті політичних рішень можливе лише на ціннісному рівні, доцільно виходити з функціонального погляду на е-залучення громадян, тобто оцінювати цей процес, виходячи з його впливу на ефективність прийняття державних управлінських рішень.

Термін «електронна демократія» (electronic democracy) у вузькому змісті використовується у випадках, коли мова ведеться про застосування ІКТ для організації політичного процесу, застосування громадянами цих технологій для участі в конституційно передбачених діях у державному управлінні та місцевому самоврядуванні. Хоча поняття «електронна демократія» ще не отримало чіткого визначення, більшість фахівців переконані, що воно включає використання ІКТ для захисту і розвитку основних демократичних цінностей і, перш за все, розширення дистанційних форм участі громадян в процесах ухвалення державних рішень. Зазначене повинно бути організовано

так, щоб громадяни відчували свою причетність до політики і результативність особистої участі²⁹.

Рада Європи визначає *е-демократію* як використання ІКТ урядами, політичними партіями, громадянами та іншими учасниками політичних процесів на місцях, у регіонах, на національному або міжнародному рівнях з метою розширення участі громадян у процесах прийняття державних рішень. ІКТ можуть використовуватися в різних формах, а не тільки для голосування. У рамках підходів за принципом «знизу-вгору» громадяни та організації можуть використовувати їх як засоби для того, щоб їх голоси були почуті, політики та партії – для проведення кампаній, а публічні органи – для вдосконалення послуг, що надаються громадянам, шляхом впровадження електронних методів подачі звернень чи проведення консультацій³⁰.

Тобто, під терміном «електронна демократія» розуміється така політична система, в якій ІКТ використовуються для забезпечення виконання основних функцій демократичного процесу, зокрема: вільного доступу до суспільно важливої інформації, свободи слова, участі в публічному управлінні (як шляхом вільного обговорення, так й участі у виборах, референдумах тощо).

Можна виділити такі основні переваги е-демократії як форми реалізації демократичних процедур:

- істотне зниження витрат на здійснення демократичних процедур;
- зниження витрат на інтерактивні форми взаємодії з громадянами, що дозволяє органам державної влади більш повно враховувати думки різних соціальних груп при прийнятті рішень;
- залучення громадян до прийняття рішень на більш ранніх стадіях і в більш тісній формі;
- залучення суспільних груп громадян з обмеженими можливостями, яким складно забезпечувати свої громадські права за «традиційними» формами демократичної участі;
- зміцнення довіри громадян до держави за рахунок іміджевих функцій нових комунікаційних каналів, створення у громадян ілюзії участі в прийнятті рішень.

Однак, необхідно відзначити і ряд факторів та обставин, що обмежують реалізацію позитивного потенціалу е-демократії, зокрема:

- недосконалість демократичних інститутів країни;

Врізка 1. Україна за **Індексом демократії (Democracy Index, DI)** – класифікацією 167 країн світу за рівнем розвитку демократії в них, який складається британською газетою *Economist Intelligence Unit*, традиційно посідає досить низькі місця та відноситься до групи країн з гібридним режимом (Hybrid regimes – тобто в країні поєднуються елементи демократії з елементами авторитаризму). При складанні *Індексу демократії* враховуються 60 різних показників, згрупованих за 5 категоріями: вибори і плюралізм, громадські свободи, діяльність уряду, політична ангажованість населення і політична культура. Виділяються 4 групи країн: повна демократія, недостатня демократія, гібридний режим, авторитарний режим. Так, у першому DI-2006 Україна посідала 52-е місце – після Хорватії, перед Мексикою; у DI-2008 – 53-є місце – після Болгарії, перед Таїландом; у DI-2010 – 67-є місце – після Молдови, перед Чорногорією; у DI-2011 – 79-є місце – після Гани, перед Гонконгом; у DI-2012 – 80-є місце – після Беніну, перед Гватемалою; у DI-2013 – 85-є місце (разом з Гондурасом) – після Бангладеш, перед Гватемалою; у DI-2014 – 92-є місце – після Фіджі, перед Таїландом; у DI-2015 – 88-є місце (разом з Малі) – після Беніну перед Фіджі.

- тенденції зниження рівня політичної участі громадян, що пов'язані по-перше, з низьким рівнем довіри до публічної влади, по-друге, зі зниженням ефективності такої участі;
- низький рівень партнерства між інституціями громадянського суспільства та урядом. Проведене фахівцями Всесвітнього банку при підготовці Доповіді про світовий розвиток-2016 «Цифрові дивіденди» вивчення 17 ініціатив із залучення громадян до процесів державного управління з використанням цифрових технологій показало, що з 9 спроб залучення громадян, які спиралися на партнерство між організаціями громадянського суспільства та урядом, вдалими були тільки три. З 8 спроб вирішити це завдання, не створюючи партнерства, більшість провалилось. Хоча співробітництво з урядом і не є достатньою умовою успіху, воно є однією з необхідних умов. Ще одна складова успіху – ефективна мобілізація громадян поза мережею, через те, що в більшості випадків показники використання громадянами цифрових каналів є незначними³¹.
- цифрова нерівність громадян, що обмежує можливості розвитку нових форм представництва інтересів всіх прошарків громадян;
- низькі показники участі малозабезпечених в політичному

житті та їх включенню в процеси державного управління. У багатьох країнах Інтернет приносить значні вигоди заможним громадянам та політичній еліті і підвищує спроможність урядів впливати на соціальну і політичну ситуацію. Так, у бразильському штаті Ріу-Гранді-ду-Сул голосування через Інтернет збільшило явку на виборах на 8 процентних пунктів, однак через Інтернет голосували, в основному, більш заможні та більш освічені громадяни³². У процесах управління навіть в розвинених країнах бере участь лише невелика, непередставницька частка громадян, часто підтримка їх активності виявляється складним завданням³³.

- націленістю е-дискусій, на відміну від традиційних форм дискусії, не на виявлення загального інтересу, на конструювання окремих елементів громадянського суспільства: Інтернет залучає велику кількість індивідів, усамітнених перед екраном комп'ютера, але це – не суспільство і навіть не е-суспільство, при цьому кожен може висловити свою думку з практично нульовими витратами ресурсів, що істотно збільшує розкид думок, і ускладнює завдання агрегування інтересів;
- перенесенням політичного процесу у віртуальну реальність, що призводить до істотного зниження рівня рефлексії та обдуманості висловлювань, збільшення кількості у цьому разі досягається за рахунок зниження якості;
- посиленням залежності чиновників від публічного е-волевиявлення громадян, що призводить до популізму, втрати як самостійності чиновників при прийнятті рішень, так й відповідальності за вже прийняті рішення;
- ускладненням «відбору» слухних суспільних ідей через «розмитість» критеріїв і наявності можливостей для маніпулювання через те, що реальний облік усіх артикульованих в Інтернеті інтересів громадян неможливий.

Разом з тим, останнім часом все більше країн починають використовувати в характеристиках нової системи урядування замість предикату «електронний», предикат «цифровий». Так, компанія «Гартнер» надає таке визначення терміну «цифровий уряд»: «уряд, який створений та діє так, щоб використовувати переваги цифрових даних при оптимізації, трансформації і створенні державних послуг». Певною

мірою – це державна версія «цифрового бізнесу», який компанія «Гартнер» визначає як «створення нових моделей бізнесу шляхом зменшення розбіжностей між цифровим і фізичним світом завдяки зближенню людей, бізнесу і речей». В обох випадках організації, що надають продукти і послуги, які ґрунтуються на даних, трансформуються в організації, які першочергово керуються своїми даними та використовують ці дані не тільки для надання існуючих продуктів і послуг, а й для створення нових. Ключова особливість зазначеної концепції полягає в тому, що уряди та їх послуги повинні все більшою мірою опиратися на дані. Зазначена концепція може бути застосована також для побудови нової системи «цифрової демократії».

1.4. Цілі е-демократії

Цілі е-демократії аналогічні цілям ефективного управління – це прозорість, підзвітність, відповідальність, включення, проведення дискусій, інклюзивність, доступність, участь, субсидіарність, довіра до демократії, демократичних інститутів та демократичних процесів, соціальне згуртування³⁴ (рис. 2).

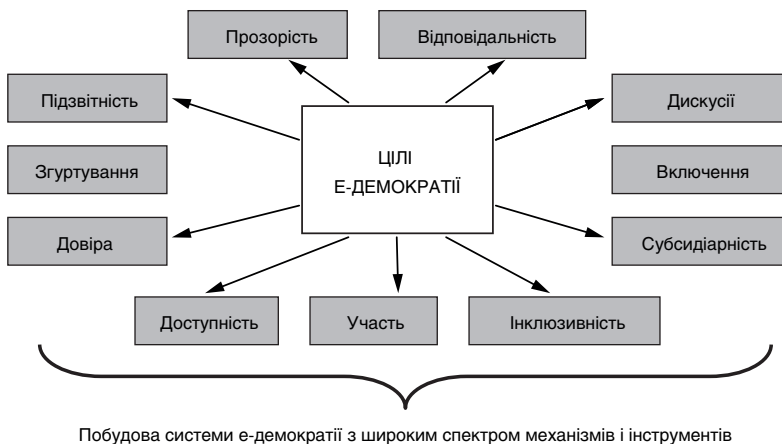

Рис. 2. Цілі е-демократії

Довіра є надзвичайно важливою для будь-якого типу е-демократії

на всіх її стадіях і фазах. Вона тісно пов'язана з доступністю, прозорістю і відповідальністю суб'єктів суспільних відносин.

Е-демократія допомагає збільшити рівень участі індивідів й груп, дозволяє тим, чиї голоси чуються рідше або звучать тихіше, висловлювати свої погляди, а також сприяє рівноправній участі. Вона може привести до появи більш колективних форм прийняття рішень.

Е-демократія забезпечує новий рівень підтримки і посилення демократичної участі; вона, перш за все, охоплює ті сектори, де інститути громадянського суспільства залучаються до складання формальних і неформальних програм дій, а також у формування і прийняття суспільних рішень.

Е-демократія вимагає інформації, діалогу, спілкування, дискусії і безперервного створення відкритих публічних майданчиків, де громадяни можуть гуртуватися з метою відстоювання своїх громадянських інтересів.

ЗМІ відіграють ключову роль в е-демократії; крім іншого, вони пропонують майданчик, де громадяни можуть взяти участь у публічних дебатах і захистити свої інтереси в публічній сфері. Нові електронні ЗМІ та постачальники електронних послуг покращують якість доступу до інформації, забезпечуючи людей найкращою базою для участі в демократії.

Е-демократія має ґрунтуватися на:

- активному наданні всеосяжної, збалансованої та об'єктивної інформації, покликаної допомогти громадськості більш чітко розуміти проблеми, альтернативи, можливості та/або рішення демократичних проблем;
- широкому розумінні громадянства, що охоплює особи і групи осіб, які постійно проживають та інтегровані в політичну реальність, незалежно від національності;
- розширенні громадської участі шляхом більшого залучення громадян та груп громадян (наприклад, груп за інтересами), корпорацій, об'єднань і некомерційних організацій до громадських справ, щоб вони могли впливати і покращувати якість і прийнятність результатів демократичних процесів;
- наданні повноважень, зокрема, щодо підтримки громадських прав і наданні ресурсів для участі в демократичних процесах;

- забезпеченні включення – політичного та технологічного озброєння громадян незалежно від віку, статі, освіти, соціально-економічного стану, мови, особливих потреб і місця проживання; таке включення вимагає компетентності людини у користуванні електронними інструментами (знання, електронні навички, електронна готовність), наявних і доступних інструментів і поєднання електронних і неелектронних підходів;
- проведенні дискусій, зокрема, дебатів на рівних, де люди публічно обговорюють, схвалюють і критикують точки зору один одного в ході змістовного, ввічливого обговорення питання та дії, необхідні щодо вирішення цього питання.

Е-демократія сприяє створенню нової форми демократії, за якої всі громадяни мають змогу безперешкодно розглядати і спостерігати, беруть участь у формуванні та аналізі окремих питань національної політики за допомогою засобів ІКТ з будь-якого місця у будь-який час.

Е-демократія здатна об'єднати відповідальних осіб та громадян у нові форми залучення до формування та затвердження політики. З однієї сторони, це призведе до кращого розуміння відповідальними особами громадської думки і потреб громадян, з іншої – до кращого розуміння громадськістю завдань і складнощів, що стоять перед відповідальними особами. Це забезпечить громадянам більш ефективне розуміння демократичної системи і більш високий рівень поваги і довіри до демократії.

Оскільки е-демократія відкриває нові канали для інформації, спілкування, дискусій та участі, підвищує рівень прозорості та підзвітності, вона має потенціал усунення недоліків в існуючих демократичних інститутах і процесах, у сфері побудови громадянського суспільства, включаючи його побудову серед меншин і разом з ними.

Пропонуючи засоби обмеження ступеню виключення з політичних процесів, е-демократія спроможна посилити соціальну інтеграцію та соціальну згуртованість, сприяючи тим самим зміцненню суспільної стабільності.

Е-демократія здатна ще більше посилити європейську, міжнародну та глобальну сутність політики і полегшити транскордонне співробітництво.

1.5. Сектори та інструменти електронної демократії

Поняття «електронна демократія» за класичним визначенням включає три сектори: електронний парламент, електронне законодавство, електронне правосуддя, а також інструменти, зокрема: електронне посередництво, електронну ініціативу, електронні вибори, електронний референдум, електронне голосування, електронні консультації, електронні звернення, електронну агітацію, електронний підрахунок голосів та електронні опитування. Електронна демократія використовує переваги електронної участі, електронної дискусії та електронних форумів³⁵ (рис. 3).

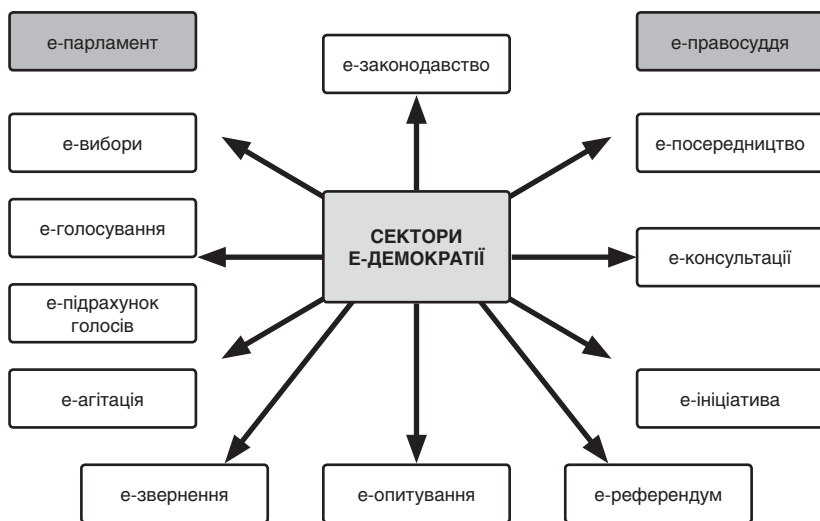

Рис. 3. Сектори та інструменти електронної демократії

1. **Е-парламент** – це використання ІКТ зібраннями вибраних представників (депутатів), а також політичними та публічними службовцями з метою активізації залучення громадян до законотворчої діяльності. Е-парламент відноситься до законодавчих, дорадчих і дискусійних зібрань на міжнародному, державному, регіональному і місцевому рівнях; існує багато зацікавлених сторін: парламента-

рів, політичних діячів та державних службовців, виборців (громадян) та ЗМІ тощо. Е-парламент, окрім іншого, активізує розвиток е-законодавства, е-голосування, е-звернень і е-консультацій; він забезпечує кращу інформованість і здійснення комунікацій всіх учасників законотворчої діяльності, а також контакт парламентаріїв з громадянами. В той же час як е-парламент підтримує принципи представницької демократії, він може пропонувати інструменти для зміни культури представництва таким чином, щоб забезпечити більш інклюзивну, дискусійну та колективну форму демократії.

2. **Е-законодавство** – це використання ІКТ для коментування, обговорення, складання, структурування, форматування, виправлення, голосування та видання законів та нормативно-правових актів, прийнятих представницькими органами. Е-законодавство робить законодавчі процедури більш прозорими, покращує зміст й розуміння законодавства, пропонує покращений доступ до нього, цим вдосконалюючи розуміння законів громадянами.

3. **Е-правосуддя** – це використання ІКТ в реалізації правосуддя всіма зацікавленими сторонами в юридичній сфері з метою підвищення ефективності та якості державних служб, зокрема, для приватних осіб і підприємств. Воно включає в себе електронне спілкування та обмін даними, а також доступ до інформації судового характеру. Враховуючи, що судова влада є ключовим компонентом демократії, е-правосуддя є важливою складовою е-демократії. Його головною метою є підвищення ефективності судової системи та якості правосуддя шляхом запровадження нових ІКТ. Важливим аспектом є покращення для громадян доступу до правосуддя.

4. **Е-посередництво** – це використання ІКТ з метою пошуку засобів вирішення суперечок без фізичної присутності сторін, що сперечаються: посередниками можуть служити електронні інструменти.

5. **Е-середовище** – це використання ІКТ задля аналізу та захисту оточуючого середовища, просторового планування та раціонального користування природними ресурсами. Використання ІКТ для впровадження або розширення участі громадськості вдосконалює демократичне управління в екологічній сфері.

6. **Е-вибори, е-референдуми та е-ініціативи** є політичними виборами, референдумами та ініціативами, в яких на одному або декількох етапах для здійснення комунікацій використовуються електронні засоби.

Таблиця 2

Етапи підготовки та проведення е-референдумів, е-ініціатив, е-зібрань та е-з'їздів

- Збір та реєстрація онлайн ініціативних груп
- Проведення громадських зібрань та партійних з'їздів онлайн
- Збір підписів в підтримку референдуму/ініціативи та реєстрація необхідних е-документів у відповідному органів влади
- Підписання електронними підписами документів, необхідних для реєстрації та функціонування партій та громадських організацій та передача їх Міністерству юстиції

7. **Е-голосування** – це вибори або референдум, які передбачають використання електронних засобів як мінімум безпосередньо при проведенні голосування. Віддалене е-голосування прискорює процедури, допомагає здійснювати е-моніторинг голосування та е-облік голосів. Також воно полегшує участь для громадян, які мешкають на далеких відстанях, та осіб з особливими потребами³⁶.

Таблиця 3

Вимоги до е-голосування

Е-голосування є базою для використання багатьох інших інструментів е-демократії (е-вибори, е-референдум, е-ініціатива, е-громадські зібрання, е-з'їзд партії, е-законодавство)
• Вимоги:
1) надійна ідентифікація громадянина;
2) громадська експертиза програмного та організаційного забезпечення системи е-голосування та процедури е-голосування; громадський контроль за їх виконанням;
3) збереження таємниці та свободи волевиявлення;
4) можливість застосування е-голосування на всіх рівнях (країні, місцевому).

8. **Е-консультація** – це засіб збору поглядів визначених осіб або широкої громадськості з конкретного політичного питання без необхідності зобов'язувати їх діяти відповідно з його результатом. Існують різні форми е-консультацій: формальні та неформальні, регульовані та нерегульовані державою. У процесі е-консультацій можуть залучатися та збиратися різні погляди громадян; при цьому перед-

бачається інклюзивний простір для дискусії чи продовження дебатів; дозволяється здійснення прямого або опосередкованого впливу на прийняття рішень.

9. **Е-ініціативи** дозволяють громадянам розробляти та висувати політичні пропозиції за допомогою засобів ІКТ й, тим самим, брати участь у складанні політичного порядку денного.

10. **Е-звернення** – це електронна доставка зауважень чи рекомендацій: громадяни, формуючи та підписуючи звернення, можуть брати участь в обговоренні важливої суспільної теми в режимі онлайн. Е-звернення можуть мати різні форми, спрямовуються на полегшення контакту громадян з органами державної влади, іншими демократичними інститутами, стимулюють громадську дискусію.

Усе більшої популярності в українському суспільстві набирає порівняно нова форма е-демократії – *електронна петиція*. 2 липня 2015 р. Верховна Рада прийняла зміни до ст. 5 Закону України «Про звернення громадян» у якій встановлено, що особливою формою колективного звернення громадян до Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів та органів місцевого самоврядування є електронна петиція, та доповнила II Розділ Закону ст. 23-1, де регламентовано порядок подання та розгляду електронних петицій. 28 серпня 2015 р. Президент України видав Указ «Про порядок розгляду електронної петиції, адресованої Президентові України», відповідно до якого вже з 29 серпня 2015 р. на сайті глави держави запрацював спеціальний розділ для електронних петицій.

Для створення електронної петиції ініціатор (особа чи група осіб) має сформулювати суть звернення та розмістити текст на офіційному сайті органу влади, до якого вона спрямована. Петиція може бути також розміщена на веб-сайті громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронних петицій. Електронна петиція має зібрати 25 тис. підписів громадян протягом не більше трьох місяців з дати оприлюднення і за таких умов подається на розгляд Президентові України, Верховній Раді України, Кабінетові Міністрів України. За прикладом Німеччини, в Україні електронна петиція, що не набрала встановленої кількості підписів, розглядається як звичайне звернення громадян.

Уже перший досвід роботи системи електронних петицій в Україні показав, що розрахунки авторів проекту виправдалися. Разом з тим розробники закону про електронні звернення прогнозують, що в майбутньому кількість голосів, необхідних для оприлюднення петиції,

варто підняти. На їх думку, українці «ІТ-підковані», а тому з легкістю назбирають і 50, і 100 тис. голосів, звичайно, якщо ініціатива дійсно того варта. Сьогодні українські вимоги до кількості підписантів під петицією відповідно до кількості населення держави виглядають так само, як і у Німеччині – 0,06% від загальної чисельності громадян. В інших державах і політичних об'єднаннях ці показники подані у табл. 4:

Таблиця 4

Вимоги щодо кількості підписів під е-петицією в окремих країнах

Держава, об'єднання держав	Кількість населення, осіб	Необхідна кількість підписів для оприлюднення петиції	% від загальної чисельності населення
Україна	близько 44 млн	25 тис.	0,06 %
США	близько 319 млн	100 тис.	0,03 %
Німеччина	81 млн	50 тис.	0,06 %
Велика Британія	близько 64 млн	100 тис.	0,16 %
Фінляндія	понад 5 млн	50 тис.	1 %
Латвія	понад 2 млн	10 тис.	0,5 %
ЄС	понад 503 млн	1 млн	0,2 %

Як видно з таблиці, цей показник, а також організація процедури подання та розгляду електронних петицій в Україні в середньому відповідає світовим показникам і стандартам. Однак серед експертів є ряд зауважень до суті змін до закону щодо електронних звернень, які, на їх думку, необхідно виправити задля ефективної роботи системи е-петицій. Зокрема, законодавець має встановити певні обмеження для суб'єктів подання електронних петицій, можливостей дублювання їх змісту, встановити відповідальність модераторів порталів і загальну чисельність Інтернет-майданчиків для подання петицій, визначити механізм реалізації тих петицій, які будуть розглядатися як індивідуальні звернення тощо.

Отже, перші, найважливіші кроки в роботі системи електронних петицій в Україні зроблено. Законодавчі підвалини для її роботи закладено. Механізм запущено. Наскільки ефективним стане такий спосіб взаємодії суспільства і української влади, тепер буде залежати від останньої. Чи скористається цим інструментом влада для того,

щоб не просто почути громадян, а вирішувати зазначені у зверненнях проблеми суспільства³⁷?

11. **Е-агітація** – це цілеспрямований вплив на переконання громадян за допомогою електронних засобів, а також їх безпосереднє залучення у виборчі та інші політичні кампанії, спрямовані на формування або реалізацію суспільної стратегії. Е-агітація включає електронну передвиборчу кампанію (е-агітацію, пов’язану з виборами), а також е-агітацію, пов’язану з іншими політичними питаннями.

Проте, обізнаність громадян щодо цифрової демократії взагалі та наявних інструментів в Україні вкрай низька. За даними опитування КМІС, проведеного у лютому-березні 2015 року на замовлення програми Електронне врядування задля підзвітності влади та участі громади (EGAP), 79% дорослого населення України ніколи не чули терміна «електронна демократія» і тільки 19% використовують ІКТ для взаємодії з урядом. За даними опитування Центру Разумкова на замовлення Центру розвитку інновацій, у листопаді 2015 року 73% дорослих мешканців не знали про існування сервісу е-петицій. Причому, за цими ж даними, серед тих, хто знає, 65% підтримують цей сервіс, 32% вважають е-петиції нагодою для діалогу між громадянами та владою, а 20% вбачають їх інструментами прямої демократії. Тобто рівень обізнаності громадян є низьким, але чим вони більш обізнані, тим більш прихильні до інструментів е-демократії. Ці дані переконливо свідчать про необхідність широкої просвітницької кампанії щодо інструментів зокрема та концепції електронної демократії взагалі³⁸.

У 2009 р. організацією DEMOnet узагальнено моделі е-участі країн ЄС та сформульовано список – «e-participation areas», що включає такі е-інструменти:

- 1) надання інформації;
- 2) простий запит;
- 3) запит, що вимагає підготовки експертного висновку;
- 4) онлайн консультації, коментарі: врахування думки зацікавлених осіб;
- 5) оцінка публічних проектів та громадська експертиза;
- 6) включення до громадської ради;
- 7) громадський контроль;
- 8) створення груп е-участі (e-community);

-
- 9) проведення е-кампаній / публічних акцій;
  - 10) слабоструктуровані обговорення (e-deliberation);
  - 11) дискурс;
  - 12) вирішення конфліктних ситуацій онлайн. (e-mediation);
  - 13) міське планування і питання захисту навколишнього середовища;
  - 14) проведення е-опитувань серед громадян.

Організація економічного співробітництва та розвитку визначила три типи взаємодій в рамках е-демократії: 1) одностороннє інформування; 2) двостороння інформаційна взаємодія, у якій громадяни мають змогу висловити свої думки з різних проблем, маючи зворотній зв'язок; 3) взаємне партнерство, коли громадяни активно беруть участь в розробці і проведенні політики (policy making).

Висновки

1. Суть е-демократії полягає у застосуванні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для широкого залучення громадян в громадсько-політичне життя. При цьому, самі по собі ІКТ не забезпечують участь громадян і бізнесу у прийнятті рішень. Комунікації, навіть якими б вони не були розвиненими, лише інструмент у руках суспільства. Отже, для е-демократії (так само, як і для демократії як такої), визначальними є воля і голос народу, а для забезпечення «доставки» цього голосу посадовцям і слугує феномен е-демократії.

2. Важливий момент е-демократії – передбачуване зростання активності членів суспільства в обговоренні різноманітних проблем (політика, енергетика, довкілля, культура тощо). Слід сподіватися, що інтерактивне спілкування з органами державної влади та місцевого самоврядування спонукатиме громадян до жвавішої участі в житті країни. Таким чином, результатом дії е-демократії зокрема і е-урядування в цілому можна очікувати не лише продуктивніші стосунки у площині «суспільство-влада», а й, як наслідок цього, виховання нового покоління активних, свідомих, патріотичних громадян з одного боку, і публічних службовців – з іншого.

3. Запровадження електронної демократії має на меті налагодити ефективну комунікацію влади з громадянами. Відповідно, для цього

слід використовувати технології е-залучення. Проте навряд чи будуть ефективними спроби електронного залучення громадян до управління в разі, якщо суспільство не набуло достатнього досвіду щодо традиційних методів участі громадян у житті суспільства.

4. До складових електронної демократії можна віднести: електронний парламент, електронне законодавство, електронний суд, електронне посередництво, електронні вибори, електронний референдум, електронне голосування, електронні петиції, електронні кампанії, електронні опитування тощо. Кожна з цих складових передбачає зацікавленість громадянина в результатах діяльності влади на всіх рівнях. Тому попереднім етапом е-залучення, очевидно, слід вважати залучення як таке. Участь громадськості відбувається в межах громади і полягає в організації громадян та їх цілей через діяльність недержавних організацій з метою здійснення впливу на процес прийняття рішень.

5. Політичні відносини, які передбачають залучення більшої кількості громадян до процесів управління, можуть стати одним з ефективних механізмів підвищення рівня легітимності влади, а участь громадськості у виробленні політики створює умови для демократичних перетворень у країні загалом. Ресурсами, необхідними для участі громадськості, практики вважають час, зацікавлені сторони, інформацію та увагу з боку ЗМІ.

Запитання для самоконтролю

1. Які інструменти е-демократії можна використовувати у процесі вироблення політики?
2. Які чинники впливають на залучення громадськості?
3. У чому полягають виклики впровадженню електронної демократії?
4. Які аргументи можуть заперечити твердження, що розвиток е-демократії насамперед залежить від технологічних чинників?
5. Як і чому історичні умови та традиції держави, форми правління, рівень розвитку громадянського суспільства і економіки впливають на залучення громадян до вироблення політики?

6. Які можуть бути способи оцінювання е-залучення громадян у вироблення політики на місцевому, регіональному та загальноукраїнському рівнях?

Рекомендована література

1. Грицяк Н.В. Електронна демократія як механізм політичної взаємодії: науково-методична розробка / Н.В. Грицяк, С.Г. Соловійов. – К.: НАДУ, 2013. – 44 с.
2. Електронна демократія: навч. посіб. / Н.В. Грицяк, С.Г. Соловійов; за заг. ред. Н.В. Грицяк. – К.: НАДУ, 2015 – 66 с.
3. Електронна демократія: сподівання та проблеми / Джоан Кедді, Крістіан Вергес [та ін.]; [пер. з англ.]. – К.: Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2009. – 164 с. – (Бібліотека молодого державного службовця).
4. Електронне урядування. Опорний конспект лекцій / Дзюба С.В., Жилияєв І.Б., Полумієнко С.К., Рубан І.А., Семенченко А.І.; за ред. А.І. Семенченка. – Київ, 2012.
5. Інформаційна складова державної політики та управління: монографія / Соловійов С.Г. та ін.; за заг. ред. Н.В. Грицяк. – К.: К.І.С., 2015. – 320 с.
6. Інтеграція України в Європейський інформаційний простір: виклики та завдання. – К.: ФОП Клименко, 2014. – 212 с.
7. Коулман С. Майбутнє інтернету та демократії: подальше від метафор і ближче до політики / Стівен Коулман / Електронна демократія: сподівання та проблеми; [пер. з англ. С. Соколик, О. Оржель, К. Гомма]. – К.: Центр адаптації держ. служби до стандартів Європейського Союзу, 2009. – С. 143–162.
8. The Global Courseofthe Information Revolution: Recurring Themesand Regional Variations. By: Richard Hundley, Robert H. Anderson, Tora K. Bikson, C. Richard Neu. – Monograph Report. RAND Corp., 2003. – 218 p.

2. ДОСВІД, СТРАТЕГІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ

2.1. Досвід використання інструментів е-демократії в країнах ЄС

Залежно від конкретних потреб суб'єктів громадянського суспільства, рівня комп'ютерної компетентності використовуються різні інструменти е-демократії. За даними дослідження проекту EPACE (Exchanging good practices for the promotion of an active citizenship in the EU – Обмін хорошими практиками для розвитку активної громадянської позиції в ЄС³⁹), найбільш часто використовувалися: *електронні консультації* (веб-сервіси для отримання зворотного зв'язку з громадянами з питань політики та державна підтримка участі громадян у плануванні політики), *електронні дискусії* (форуми громадян та представників державних органів) та *веб-трансляції* парламентських дебатів, засідань колегіальних органів тощо (рис. 4).

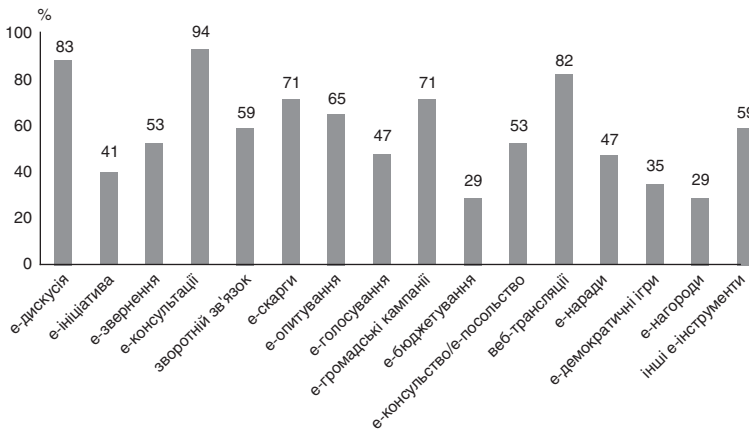

Рис. 4. Використання різних інструментів е-демократії в країнах ЄС

Кращі практики за інтегрованими даними проекту EPACE представлені в таблиці 5. Як видно з неї, частіше проекти е-демократії одночасно використовують різні електронні інструменти. Опис кожного рівня участі громадян надано по горизонтальній вісі.

Інформація (інформаційна участь громадськості) – активне забезпечення комплексною, збалансованою та об’єктивною інформацією, щоб допомогти громадськості про проблеми, альтернативи, можливості та рішення для демократичних питань. Громадськість отримує інформацію про планування та прийняття державних рішень, не впливаючи безпосередньо на ці процеси.

Консультації (консультативна суспільна участь) – громадяни можуть висловити свою думку з важливіших питань, впливаючи безпосередньо на прийняття рішення з важливих суспільних питань. Комунікації частіше здійснюються в обох напрямках. Влада, починаючи з етапу планування до етапу прийняття публічних рішень, залучає громадськість до консультацій з конкретних питань рішення, що приймається. Громадськість подає свої пропозиції оголошеним до обговорення державним рішенням за власною ініціативою або ініціює знизу підготовку та розгляд важливого суспільного рішення.

Співробітництво (спільна участь громадськості та влади) – участь громадян і груп громадян, наприклад, груп за інтересами, корпорацій, об’єднань і некомерційних організацій, у суспільних справах, задля підвищення якості та доступності результатів демократичних процесів. Ступінь громадського впливу є достатньо високою і може включати в себе спільне прийняття політичних рішень.

Таблиця 5

Передові іноземні практики – приклади використання інструментів е-демократії

Рівні	Випадак	Е-інструменти	Рівень	Зміст адміністративної діяльності
Інформація	Випадак 1: <i>Австрійський портал</i>	Е-інформування	національний	Дозволяє пошук інформації відповідно до теми, регіону, історії, методів тощо.
	Випадак 2: <i>Латвійський сайт громадської політики</i>	Е-інформування	національний	Інтернет-ресурс громадської політики в Латвії, що інформує щодо громадської думки і інших питань, важливих для демократичного розвитку громадянського суспільства Латвії.
Консультації	Випадак 1: <i>Австрійський портал Wahlkabine.at</i>	Е-ініціативи, е-дискусії, зворотній зв'язок, е-консультації, е-опитування	національний	Wahlkabine.at («виборча діляниця») дозволяє громадянам порівняти політичні погляди з партійними за умов повної анонімності.
	Випадак 2: <i>Фінський форум Otakanta.fi</i>	Е-інформування, е-дискусії, е-консультації	національний	Otakanta.fi сприяє громадській ініціативі громадян (у тому числі – анонімно), е-участі в процесах прийняття державних рішень. Громадяни та чиновники обговорюють державні проекти на сайті.
	Випадак 3: <i>Датський Odder.Netnet</i>	Е-інформування, е-дискусії, е-консультації	місцевий	Веб-сайт забезпечує самообслуговування громадян, обговорення в е-форумах та інформує про важливі місцеві новини.

<p>Випадок 1: <i>Естонський ТОМ</i></p>	<p>Е-консультації, е-ініціатива, е-голосування</p>	<p>національний</p>	<p>Портал дозволяє громадянам дистанційно брати безпосередню участь в законодавчих та директивних процесах, пропонувати нові акти або пропозиції про внесення змін до чинних актів.</p>
<p>Випадок 2: <i>Естонський портал osale.ee</i></p>	<p>Е-участь, е-дискусія, зворотний зв'язок, е-консультації</p>	<p>національний</p>	<p>Використовуючи портал громадяни і групи інтересів можуть: ініціювати законодавчі пропозиції, критикувати дії влади і подавати клопотання; брати участь в громадських консультаціях / слуханнях, контролювати підготовку правових актів.</p>
<p>Випадок 3: <i>Датська ROSTRA</i></p>	<p>Е-участь, е-дискусія, е-голосування, зворотний зв'язок, е-консультації</p>	<p>національний</p>	<p>Он-лайн система громадського обговорення та вираження думки шляхом голосування, реалізована на основі датської системи цифрового підпису.</p>
<p>Варіант 4: <i>Інтерактивна міська рада Ісей-ле-Мулінекс, Франція</i></p>	<p>Е-участь, е-дискусії, е-голосування, зворотний зв'язок, е-консультації</p>	<p>місцевий</p>	<p>Інтерактивна міська рада дозволяє жителям дистанційно спостерігати і брати активну участь в засіданнях Ради міста.</p>
<p>Випадок 5: <i>Іспанська Мадрид-участь</i></p>	<p>Е-участь, е-дискусії, е-голосування, зворотний зв'язок, е-консультації</p>	<p>місцевий</p>	<p>Інструмент розширення участі громадян у процесі прийняття рішень в Мадриді, що пропонує динамічний і постійний е-діалог між політичними особами і громадянами.</p>

Сліва направо

2.2. Електронний парламент: поняття, сутність і мотиви впровадження

Парламент в інформаційну епоху. Парламент – це національний представницький орган державної влади, який діє постійно, повністю або частково формується шляхом прямих виборів, головним призначенням якого є здійснення законотворчої діяльності. Ст. 75 Конституції України встановлює, що «Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України».

Посібник Міжпарламентського союзу ООН⁴⁰ визначає такі ознаки демократичного парламенту:

- *представницький*, який політично і соціально представляє різноманітність громадян, забезпечує їм рівність можливостей та захисту;
- *прозорий* – відкритий для народу через засоби масової інформації, публічний у своїй повсякденній діяльності;
- *доступний* – залучає громадськість, зокрема громадські об'єднання до своєї роботи;
- *підзвітний* – забезпечує відповідальність парламентарів перед своїми виборцями за власну діяльність і чесність поведінки;
- *ефективний* – організує діяльність відповідно до демократичних цінностей, ефективно виконуючи законотворчі і контрольні функції, які відповідають актуальним суспільним потребам.

Використання ІКТ у повсякденній діяльності парламенту лише посилює зазначені функції. Потенційними вигодами використання ІКТ у парламентській діяльності є: 1) суттєве покращення забезпечення таких парламентських цінностей, як прозорість, доступність, підзвітність перед виборцями; 2) вдосконалення репрезентативних, законодавчих та контрольних функцій, яке дозволяє збільшити його результативність і ефективність.

Упродовж останніх років парламенти світу широко використовують досягнення ІКТ для забезпечення більшості основних функцій та модернізації своїх базових інституцій. Зазначене явище, отримавши назву «електронний парламент (е-парламент)», дозволяє вирішити надзвичайно важливе завдання щодо значного підвищення ефектив-

ності діяльності парламентаризму за рахунок прискореного впровадження сучасних ІКТ в державному управлінні, формуючи модерний облік «електронної держави».

Що таке електронний парламент? Європейський центр парламентських досліджень і документації⁴¹ пропонує визначення **e-парламенту** як такого, у якому відповідні партнери та процеси (зовнішні і внутрішні) взаємодіють за допомогою сучасних ІКТ та стандартів для покращення прозорості, якості, продуктивності, ефективності та гнучкості.

У Звіті про світові електронні парламенти **e-парламент** – це законодавчий орган, який набуває більшої прозорості, доступності та підзвітності завдяки застосуванню сучасних ІКТ, покращуючи спроможність виборців залучитися до суспільного життя, оскільки надає ширший доступ до законодавчої діяльності та парламентських документів, стимулює розвиток рівноправного цілісного інформаційного суспільства завдяки використанню сучасних технологій і стандартів. Тобто, **електронний парламент** – це законодавчий орган, який може бути ефективнішим, прозорішим, більш доступним та підзвітним завдяки ІКТ.

Запровадження ІКТ вимагає ухвалення політичних рішень і технічних нововведень. Останні деколи теж зумовлюють політичні реакції. Наприклад, застосування електронних законодавчих документів, встановлення норм доступності для веб-сторінок, експериментування з новими формами електронного спілкування з громадянами – усі ці заходи зумовлюють сильніший вплив e-парламенту на суспільство, оскільки такі рішення мають політичний підтекст, стимулюючи конкуренцію з боку інших структур державної влади.

Високий рівень ефективності застосування ІКТ у парламентській діяльності залежить не лише від ресурсів; він також вимагає сильного політичного лідерства, активної участі всіх членів парламенту, професійного апарату, висококваліфікованого технічного персоналу, а також постійного прагнення послідовно і виважено запроваджувати ІКТ на законодавчому рівні.

Саме від політичного рішення залежить впровадження таких форм електронної демократії як e-консультації, e-ініціативи, e-клопотання, тому що для їх використання необхідно відповідне законодавче оформлення.

Фактично e-парламент є суспільним інститутом, що постійно

розвивається. Зокрема, рішення українського парламенту зробити доступними офіційні законопроектні документи на всіх стадіях процесу їх проходження у парламенті, хоча стосується лише Верховної Ради, стало важливим прецедентом та показовим прикладом для інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що, у свою чергу, позначиться на розбудові інформаційного суспільства в Україні. Вплив нових технологій у політичній сфері України знаходиться на ранньому етапі, проте вже очевидні можливості, надані ІКТ громадянам, котрі тепер можуть активніше брати участь у політичному житті у міжвиборчий період: у парламенті проводяться активні дискусії з метою вивчення можливостей системи електронного подання звернень, використання Інтернету для реалізації громадянського права ініціативи, можливість групам громадян подавати законопроекти на публічний розгляд. Водночас, кандидати до виборчих органів уже використовують веб-технології, наприклад, соціальні мережі та блоги, для встановлення контакту із ширшими колами, особливо з молодим поколінням виборців. Парламенти, які почали налагоджувати нові форми спілкування із громадянами, зіштовхнулися зі складними проблемами встановлення життєздатних та доступних на рівних умовах каналів для онлайн діалогу. Завдяки продуманому використанню нових технологій, парламент може як суттєво посилювати свої «традиційні функції», так і створювати нові інноваційні інструменти комунікацій.

Управління і організація розбудови електронного парламенту.

Ефективне управління та організація, ефективне планування та ресурси, розподілені на основі встановлених пріоритетів, є основою успішної розбудови е-парламенту. Управління передбачає постійний процес стратегічного планування та використовує такі методи як проєктне управління для досягнення мети. Узагальнюючи світову практику, можна окреслити наступні принципи діяльності е-парламенту:

Прозорості та відкритості. Поряд із традиційними способами інформування громадян, використовуються можливості новітніх ІКТ, зокрема, веб-сторінки, аудіо- та відеотрансляції, Інтернет-трансляції, спілкування електронною поштою, застосування технології RSS (поширення новин в Інтернеті за замовленням).

Обов'язковості доступу. Оскільки Інтернет широко використовується парламентом для оприлюднення своїх дій, рішень та документів потрібно забезпечити як доступ до парламентської інформації, так і

доступ до комунікацій для всіх громадян, незалежно від їхнього місцезнаходження, стану чи можливостей.

Підзвітності. Подоланню так званого «дефіциту звітності», коли електорат не завжди може зробити певний висновок про діяльність та чесність парламентарів, який забезпечують нові можливості ІКТ, що розширюють інформування про діяльність парламенту та парламентарів, зокрема, оприлюднення в мережах стенограм та результатів голосування, кодексів поведінки, відвідуваності, діяльності та чесності тощо.

Налагодження онлайн діалогу. Розширення практики інтерактивного спілкування спонукає громадян і громадські організації дедалі більше висловлювати думки з політичних питань безпосередньо своїм парламентським представникам.

Безпечності та приватності, що є ключем у забезпеченні чесності та парламентської відкритості, гарантуючи право на конфіденційне спілкування.

Найефективнішої інфраструктури, тільки за якої діяльність сучасного парламенту та рішення будуть вчасно та інформативно висловлені, що вимагає поєднання традиційних заходів із розумним використанням ІКТ.

Глобалізації законотворчої діяльності. ІКТ уможливають обмін ідеями між парламентами, знання практичного досвіду законодавчих органів інших країн, надаючи парламентарям та виборцям змогу обмінюватися досвідом та ефективніше співпрацювати над схожими проблемами в Інтернеті, активізуючи он-лайн участь у глобальному інформаційному суспільстві⁴².

Перетворення концепції е-парламенту в дійсності вимагає вмілого управління. Після затвердження цілей та цінностей у формулюванні бачення, зосереджуючи увагу на основні потреби парламенту, а не на самі ІКТ, парламентські лідери повинні опрацювати відповідний стратегічний план і сформувати групу управління проектом. Процес стратегічного планування охоплює цілий ряд дій, починаючи із визначення конкретних цілей. Далі відбувається розвиток стратегій і планів дій для досягнення цих цілей, визначення відповідальних за управління осіб, розподіл ресурсів для втілення цих стратегій, а також визначення критеріїв для оцінювання певних проектів (рис. 5).

Інформаційна інфраструктура та послуги електронного парламенту. Інформаційна інфраструктура – це основа е-парламенту.

Вона охоплює апаратне та програмне забезпечення, системи та програми, необхідні для забезпечення технологічної підтримки; внутрішній та зовнішній персонал, залучений для створення та підтримки ІКТ-забезпечення у законодавчому середовищі. Щоб бути ефективною та дієвою, інформаційна інфраструктура повинна ґрунтуватися на цілях парламенту, визначених у концепції та стратегічному плані, забезпечуючи такі найважливіші функції, як опрацювання складних документів, запис та опублікування пленарних засідань у режимі реального часу, забезпечення розширеного спілкування між парламентарями і виборцями.

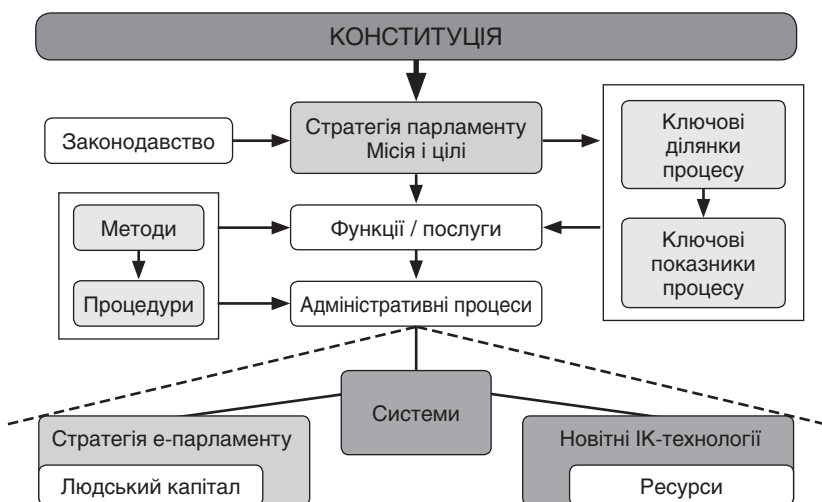

Рис. 5. Формування стратегічного плану впровадження е-парламенту

Повністю розвинена інформаційна інфраструктура задовольнить різноманітні технічні вимоги, зокрема, забезпечення складної системи управління електронними документами, веб-публікацій та системи їх архівного збереження. Вона повинна також забезпечити аутентифікацію (відповідність), надійність та безпеку. Інформаційна інфраструктура повинна охоплювати інтегровану архітектуру даних та інформації, потокове аудіо-, відео- і теле-конференц-зв'язок, мобільні системи для парламентарів, зокрема: 1) доступ до електронної пошти, робочих планів та контактів; 2) навігацію у мережах Інтернет та Інтранет, зокрема, доступ до парламентської веб-сторінки та інших

парламентських інформаційних ресурсів; 3) систему електронного управління парламентськими ініціативами та законотворчої діяльності; 4) електронне управління адміністративними процедурами). Інформаційна інфраструктура повинна також забезпечити оприлюднення контенту парламентарями та відповідальними працівниками апарату парламенту, використання блогів та публічних форумів.

Інформаційна інфраструктура е-парламенту включає такі компоненти:

1) *Основні послуги ІКТ*, що охоплюють складові операцій та послуг, потрібні для ефективного використання технологій у парламенті: управління інформаційними мережами, комп'ютерна підтримка, системне адміністрування та програмування, створення та підтримка прикладних програм, веб-публікації, та голосовий зв'язок. Майже 90% парламентів світу вже спроможні надати більшість цих послуг.

2) *Системи та послуги* для депутатів та персоналу, що охоплюють апаратне та програмне забезпечення, та послуги, котрі надаються безпосередньо депутатам та парламентському персоналу.

3) *Мережі та сервери* – апаратне та програмне забезпечення, необхідне для надання доступу до мереж Інтранет та Інтернет, внутрішніх баз даних, а також загального обсягу інформації.

4) *Загальні програми*, що забезпечують низку функцій від електронної обробки тексту та управління документами та відео-конференц зв'язку.

5) *Спеціальні програми* для парламентів, що забезпечують законодавчі, репрезентативні та контрольні функції парламенту, а також управління інформацією та адміністративними програмами.

6) *Персонал*. Кваліфікований персонал, добре обізнаний у діяльності законодавчих органів, є невід'ємною частиною парламентської інфраструктури. Середня кількість внутрішнього технічного персоналу парламентів світу налічувала 31 особу, середня кількість технічних підрядників – 22.

7) *Бюджет*. Фінансові інвестиції в інфраструктуру ІКТ більш, ніж половини парламентів світу у 2008 році склали майже 3% загального бюджету парламенту⁴³.

Веб-сторінки у парламентській діяльності. Важливість цієї функції, котра підтримує щоденну роботу законодавчих органів,

часом недооцінюють. Проте вона стала необхідним інструментом, котрий поліпшує ефективність роботи усієї установи. Багато громадян, громадських організацій, преса, підприємства, громадські та приватні структури використовують законодавчі сайти, щоб простежити за внесеними законодавчими актами та діяльністю комітетів і депутатів. Преса та інші структури, котрі уважно стежать за законодавчою діяльністю, вважають аудіо-архіви та веб-трансляцію особливо корисними. Деякі веб-сторінки дають громадськості змогу висловити свої погляди на політичні проблеми та внесені законопроекти.

Веб-сторінки комітетів. У багатьох парламентах комітети є своєрідними «майстернями політики», де обговорюють, аналізують, розглядають та переглядають внесені законодавчі акти та подають їх у законодавчий орган, часто разом із відповідним звітом. Комітети цікавляться думкою громадян, і часто вимагають коментарів та пропозицій від лобістських груп та інших об'єднань, котрі представляють інтереси багатьох осіб.

Веб-сторінки депутатів. Багато громадян використовують веб-мережу для отримання інформації про роботу законодавчих органів, пошуку авторитетного та інформативного контенту та для висловлення власних поглядів на політичні проблеми. Веб-сторінки депутатів стали вагомим ресурсом для громадськості. Проте їх розвиток пов'язаний з багатьма проблемами. Більшість використовує веб-сторінку передусім як метод політичної реклами. Новинкою сторінок депутатів стало використання найновіших веб-технологій для спілкування з громадянами. Деякі представники висловлюють свої погляди за допомогою блогів, а також розміщують у мережі відеокліпи, які репрезентують їх ідеї. Дехто використовує соціальні мережі на основі веб-технологій, особливо ті, до яких вдаються під час виборчих кампаній.

Рекомендації та норми для веб-сторінок. Оскільки веб-сторінки стали невід'ємною частиною роботи парламентів, вироблено загальні рекомендації та норми для створення ефективних сайтів. Ці рекомендації дають змогу комітетам, депутатам та парламентським службовцям встановити цілі та періодично визначати якість сторінки. Рекомендується формувати парламентські веб-сторінки за такими принципами:

1) *Точність.* Чи є точним зміст документів? Чи правильно проводиться діяльність? Як це забезпечується? Чи застосовуються методи

та системи для виявлення та виправлення помилок? Як швидко виправляються помилки?

2) *Своєчасність*. За який час документи стають доступними? Коли подаються звіти про діяльність (дебати, голосування тощо). Чи мають депутати право першочергового доступу? Яким чином забезпечуються вимоги щодо точності та своєчасності?

3) *Повнота*. Чи подаються посилання на всі документи та дії, пов'язані із законопроектом, для того, щоб користувачі отримали всю необхідну інформацію із однієї веб-сторінки?

4) *Зрозумілість*. Чи подається тлумачення різних правових висловів? Чи є законодавчі дії зрозумілими і чи наведено посилання на матеріал із поясненнями?

5) *Вплив*. Чи пояснюють певні документи очікуваний вплив запропонованого законопроекту? Яких проблем він стосуватиметься? Які його переваги та хиби? Які дані стосуються законопроекту? Яким чином він впливає на чинний закон?

6) *Зручність використання*. Наскільки зрозумілою є веб-сторінка для користувачів? Як у цьому можна пересвідчитися? Чи вжиті заходи, котрі забезпечують доступ людей з обмеженими можливостями?

Ще у 2000 році Міжпарламентський союз опублікував Рекомендації щодо змісту та структури парламентської веб-сторінки, які стали вагомим інструментом оцінювання парламентських веб-сторінок у всьому світі. Багато веб-сторінок відповідають критеріям Міжпарламентського союзу. Проте деякі з рекомендацій ще не повністю втілені. Зокрема, на багатьох веб-сторінках немає двох категорій документів: документи комітетів та акти, котрі надають пояснення. Оскільки комітети відіграють провідну законодавчу роль у багатьох парламентах, треба щоб інформація комітетів була доступнішою і точною.

Створення парламентських баз даних. Для законодавчих органів велике значення має збір, упорядкування та об'єднання парламентських та зовнішніх інформаційних ресурсів таким чином, щоб створити ефективну парламентську сукупність баз даних. Потужна інфраструктура ІКТ у поєднанні з кваліфікованим бібліотечним та дослідницьким персоналом сприяють доступу парламентарів до основних інформаційних ресурсів законодавчого органу, уряду або різних зовнішніх джерел. Широка база даних дає парламентам змогу зробити свою діяльність прозорішою, оскільки вона надає доступ

до основних документів та дій парламенту. Чим вичерпнішими та організованішими є ці інформаційні ресурси, тим більші можливості з'являються у засобів масової інформації та громадськості для спостереження за парламентською діяльністю та розуміння значення й наслідків документів, котрі перебувають на стадії розгляду.

Основою е-парламенту України є парламентські автоматизовані системи, перелік яких визначено Розпорядженням Голови Верховної Ради України від 01.06.2003 р. № 663 «Про перелік автоматизованих систем інформаційно-технологічного забезпечення діяльності Верховної Ради України»⁴⁴, а також автоматизовані системи, програмно-технічні комплекси і парламентські веб-ресурси, розробка та впровадження яких передбачені у 2007–2015 роках: «Електронний документообіг і контроль виконання доручень Верховної Ради України», «Система електронного цифрового підпису», «Комплексна система захисту інформації в автоматизованих системах Верховної Ради України», Єдиний парламентський веб-портал та інтегровані до нього веб-сайти Голови Верховної Ради України, комітетів, депутатських фракцій, структурних підрозділів.

Ядром системи є інтегрована база даних законотворчого процесу Верховної Ради України, що як і будь-яка велика автоматизована система, історично формувалася шляхом послідовного нарощування функціональних можливостей. Сьогодні у Верховній Раді України експлуатується понад 20 окремих спеціалізованих баз даних для багатьох користувачів.

Основні бази даних Верховної Ради України

- БД автоматизованої системи проведення пленарних засідань «Рада».
- БД аналізу законотворчої діяльності народних депутатів.
- БД обліку та контролю проходження законопроектів.
- БД оброблення депутатських запитів, доручень ВРУ.
- БД обліку та контролю виконання листів та звернень громадян.
- БД «Адміністративно-територіальний устрій України».
- БД «Міжпарламентські зв'язки». БД «Законодавство» («Законодавство України», «Законодавство АР Крим», «Законодавство м. Київ»).

- БД загального документообігу.
- БД «Кадри».
- БД Управління технічної роботи з документами.
- БД обліку обчислювальної техніки.
- БД разових перепусток.
- БД тимчасових перепусток.
- БД перепусток до сесійної зали ВРУ.
- БД «Телефонний довідник».
- БД системи «Графіт».

Новий крок у справі становлення сучасного е-парламенту в Україні зроблено із прийняттям Програми інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012–2017 рр., затвердженою Постановою Верховної Ради України від 5 липня 2012 р. № 5096-VI⁴⁵ з метою досягнення максимально можливої автоматизації інформаційно-організаційних процесів у діяльності депутатського корпусу загалом, у тому числі комітетів Верховної Ради України, депутатських фракцій, а також Апарату Верховної Ради України шляхом створення сучасних систем управління законотворчим процесом та документообігом у парламенті; оперативне інформаційно-аналітичне забезпечення народних депутатів України, помічників-консультантів народних депутатів України, фахівців Апарату Верховної Ради України; створення нової автоматизованої системи обробки вхідних, вихідних, внутрішніх інформаційно-документальних потоків та контролю за виконанням доручень, оперативне формування аналітично-звітної та довідкової документації; технічне удосконалення систем зв'язку для забезпечення оперативності у роботі народних депутатів України, комітетів Верховної Ради України, Апарату Верховної Ради України, у тому числі з питань, пов'язаних з діяльністю органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інформуванням громадян.

Пріоритетним завданням Програми є створення інтегрованої електронної інформаційно-аналітичної системи «Електронний парламент» та її центральних підсистем: «Електронний офіс народного депутата України»; «Електронний комітет»; «Електронна погоджувальна рада»; «Електронна бібліотека та архів»; «Електронна зала пленарних засідань: система електронного голосування та підрахунку голосів, система стенографування, система ведення аудіо- та відео-

трансляцій та архіву пленарних засідань Верховної Ради України»; «Система електронного документообігу і контролю виконання доручень Верховної Ради України»; «Система електронного цифрового підпису»; «Комплексна система захисту інформації в автоматизованих системах Верховної Ради України».

Система забезпечить не лише повну автоматизацію етапів законотворчого процесу, а й інформаційну взаємодію Верховної Ради України з іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування, громадянами, юридичними особами за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій із застосуванням високих стандартів доступу до інформаційних ресурсів парламенту.

Парламенти та громадяни: поглиблення діалогу. На початку ХХІ сторіччя демократія як ідеал і сукупність політичних установ та досягнень, перемогла у більшості країн світу. З іншої сторони, ці роки засвідчили значне розчарування результатами демократії, як у громадян – свідків «старих» демократій, так і у свідків «нових». Це розчарування призвело до пасивної участі громадян у державних справах, спричиненої частково низьким рівнем громадської довіри до законодавців, а частково – нездатністю або неефективністю державних установ щодо інформування суспільства та опрацювання механізмів залучення громадян до політичного процесу. Відтак, актуальною є проблема (табл. 6).

Таблиця 6

Основні принципи Організації економічної співпраці та розвитку щодо активізації участі громадян у політиці

1. Зацікавленість	Лідерство та глибоке зацікавлення інформацією, консультацією та активною участю у формуванні політичних рішень є важливим на всіх рівнях – серед політиків, вищого керівництва та державних службовців.
2. Права	Законодавство повинно чітко визначити громадські права щодо доступу до інформації, надання відгуків, консультації та активної участі у розгляді політичних рішень. Обов'язки органів державної влади щодо виконання прав громадян теж мають бути чітко визначені. Незалежні контролюючі установи є конче потрібним для забезпечення цих прав.

3. Чіткість	Відповідні завдання та обов'язки громадян (щодо внесення інформації) та органів державної влади (щодо ухвалення рішень, про які він звітує) мають бути абсолютно зрозумілими.
4. Час	Консультація громадян та активна участь мають бути включені у політичний процес якнайшвидше.
5. Об'єктивність	Інформація, надана органом державної влади при розгляді політичних рішень, повинна бути об'єктивною, повною та доступною.
6. Ресурси	Достатні фінансові, людські та технічні ресурси є потрібні для ефективного громадського інформування, консультації та активної участі у процесі розгляду політичних рішень.
7. Узгодження	Ініціативи з інформування громадян, отримання їх відгуку та консультації мають бути узгоджені між органами державної влади, щоб поліпшити управління даними.
8. Звітність	Органи державної влади зобов'язані звітувати за використання даних, отриманих від громадян через відгуки, громадські консультації та активну участь.
9. Оцінювання	Органи державної влади застосовують методи, інформацію та можливість оцінювати свою діяльність щодо надання інформації, проведення консультацій та залучення громадян, пристосовуючись до нових критеріїв та умов розгляду політичних рішень.
10. Активне громадянське суспільство	Органи державної влади мають вигоди від активних громадян та динамічного суспільства. Вони можуть застосовувати конкретні дії щоб покращити доступ до інформації, поглибити поінформованість, збагатити освіту та вміння населення, а також розширити можливості організацій громадянського суспільства.

Методами спілкування парламентарів та парламентських структур з громадянами є:

1) *Електронна пошта.* Оскільки електронна пошта стала загаль-

нодоступною та широко використовується як спосіб спілкування, парламенти почали подавати адреси електронних скриньок на веб-сторінках, щоб забезпечити прямий контакт із депутатами та парламентськими структурами. Верховна Рада України на своєму сайті вказує перелік електронних адрес народних депутатів та представників всіх парламентських структур. Разом з тим, ані парламент, ані депутати не оприлюднюють відомостей про те, скільки електронних листів вони отримують щороку, скільки відповідей надано на електронні листи.

2) *Дискусійні онлайн групи* є ще одним із способів, який застосовують парламенти для дослідження громадської думки, для отримання коментарів щодо конкретних внесених законодавчих актів або на загальні теми. Однак, парламенти світу поки що дуже рідко використовують дискусійні он-лайн групи, не є виключенням парламент України, який цей метод не використовує.

3) *Теле-, та радіо-передачі* постійно застосовуються українським парламентом для широкого інформування виборців, хоча технологія веб-трансляції використовується у виключних випадках (Наприклад, Європейський Парламент подає інформаційне висвітлення пленарних сесій 23-ма мовами на своїй веб-сторінці. Національний парламент Японії проводить веб-трансляцію сесій та дає громадськості змогу переглянути повну відеобібліотеку, у котрій функціонує пошукова система за датою чи назвою сесії).

4) *Інші методи спілкування.* Веб-сайт Верховної Ради України сформував веб-сторінку кожного депутата, надаючи інформацію стосовно: 1) його персональних та адресних даних (включно з офіційною парламентською електронною адресою), даних про належність до політичної сили, участь у постійних та тимчасових парламентських комітетах, комісіях та групах; 2) голосування депутата, результати реєстрації на пленарних засіданнях, переходи по фракціях, посади протягом скликання, хронологію виступів депутата, подання депутатських запитів і законотворча діяльність (по-перше – перелік законопроектів, поданих суб'єктом права законодавчої ініціативи, по-друге – перелік таблиць поправок до законопроектів, до яких були подані пропозиції). Зазначена сукупність даних формує своєрідний «інформаційний паспорт» народного депутата⁴⁶.

Взагалі, палати і парламенти світу застосовують такі онлайн засоби: системи подання запитів; форуми та дискусійні групи; окремі веб-сторінки депутатів для висловлення своїх поглядів; блоги, де

депутати діляться зі своїми виборцями думками щодо поточних подій та своєї діяльності, а політичні партії висловлюють свої погляди щодо внесених законопроектів і документів на стадії обговорення; електронні консультації громадян та коментарі стосовно законодавчих актів.

Керівники і члени парламенту повинні інтенсифікувати використання новітніх ІКТ для того, щоб продемонструвати відкритість та прозорість у громадській сфері, підвищити ефективність своєї діяльності, а також активно впливати на розвиток в Україні інформаційного суспільства.

2.3. Електронне правосуддя

Як вище зазначалось, електронне правосуддя (е-правосуддя, англ. *electronic justice* або *e-justice*) є одним із секторів електронної демократії, воно визначається як використання ІКТ у реалізації правосуддя всіма зацікавленими сторонами в юридичній сфері з метою підвищення ефективності і якості державних служб, зокрема, у взаємодії з приватними особами та підприємствами. Воно включає електронне спілкування та обмін даними, а також доступ до інформації судового характеру. Оскільки судова влада є ключовим компонентом демократії, електронне правосуддя є важливою гранню електронної демократії. Його головна мета полягає в підвищенні ефективності судової системи і якості правосуддя. Доступ до правосуддя – це один з аспектів загального доступу до демократичних інститутів і процесів.

Е-правосуддя повинно покращувати якість юридичних послуг, використовуючи ІКТ для прискорення судових процедур, покращення загальної якості послуг і підвищувати прозорість. Воно має надавати суспільству, включаючи бізнес-спільноти, юристів, юридичних службовців і суди, належний доступ до законодавчої і юридичної інформації, що індивідуально враховує їх права. Е-правосуддя повинно включати інформаційні сайти судів, національні і міжнародні портали, забезпечувати розвиток системи «онлайнного судочинства», використання відео-конференц-зв'язку та стандартів для електронного обміну інформацією⁴⁷.

Також важливо забезпечити, щоб е-демократія була доповненням

традиційних демократичних процесів, а не виключала їх з тим, щоб розширити можливості для громадян брати участь у політичних процесах і сприяти здійсненню прав, гарантованих ст. 10 Європейської конвенції «Про захист прав людини», на благо кожної людини і демократичної культури суспільства.

Е-правосуддя не передбачає передачі судових повноважень Інтернет-користувачам, оскільки це б порушувало принципи традиційної демократичної системи. Передбачається, що е-правосуддя, має запропонувати нові ресурси для громадян і організацій, у тому числі нові можливості отримання інформації щодо здійснення правосуддя та юридичних процедурах на сайтах, полегшення відкриття юридичних справ (е-заяви), спостереження за ходом судових розслідувань шляхом доступу до актуальної інформації в Інтернеті, оплати судових витрат в онлайн-режимі (інтернет-банкінг). Е-правосуддя, скоріше, означає перехід від паперового документообігу до електронного, а також до широкої електронної взаємодії між суб'єктами судового процесу, в тих випадках, коли немає необхідності очної/фізичної присутності. Головна мета е-правосуддя полягає в забезпеченні полегшення широкого доступу до правосуддя і судової інформації, а не до змін принципів та процедури судового процесу.

Можна виділити такі правові інструменти е-правосуддя:

- 1) відкритість інформації⁴⁸;
- 2) дистанційна взаємодія;
- 3) доступна база судових рішень⁴⁹;
- 4) міжнародне визнання судових рішень;
- 5) електронний документообіг;
- 6) електронне дистанційне відкриття судових справ і подання документів;
- 7) електронне інформування;
- 8) електронне консультування.

Е-правосуддя зазвичай реалізується у таких напрямках, як: освітній та просвітницький; професійне забезпечення діяльності; доступ і зручність судової системи для всіх громадян і організацій; забезпечення прозорості судової діяльності; забезпечення підзвітності судової діяльності.

Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схвалена Указом Президента

України від 20 травня 2015 року № 276/2015 у переліку негативів системи правосуддя визначила: низький рівень публічності сфери правосуддя та довіри до судової системи взагалі і до суддів, а також недостатній рівень єдності та послідовності судової практики; відсутність чи недостатній рівень використання можливостей сучасних інформаційних систем (електронне правосуддя); відсутність належної ІТ-інфраструктури та можливостей використання інформаційних систем і системи електронного правосуддя. У Стратегії поставлені завдання щодо: забезпечення широкого використання інформаційних систем (ІС) для надання більшої кількості послуг «електронного правосуддя»; створення в судах інформаційних систем електронного менеджменту, зокрема введення повноцінних електронних систем, у тому числі системи електронного документообігу, та відстеження справ (до вищих інстанцій), електронних повідомлень, електронних викликів, електронного розгляду справ (у деяких випадках), електронних платежів, аудіо- та відеофіксації засідань, інформаційної системи внутрішньої бази даних, інформаційної системи законодавчої бази даних, удосконалення системи забезпечення рівного та неупередженого розподілу справ між судьями, зокрема, визначення судді та (або) складу колегії суддів на всіх стадіях судового провадження; поетапного запровадження інструментів «електронного правосуддя», що дасть змогу користувачам звертатися до суду, сплачувати судовий збір, брати участь у провадженнях та отримувати необхідну інформацію і документи електронними засобами⁵⁰.

Система е-правосуддя України формується на виконанні Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 р. № 4651-VI; законів України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI; «Про доступ до судових рішень» (від 22.12.2005 р. № 3262-IV, із змінами та доповненнями), «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12.02.2015 р. № 192-VIII; Положення про Єдину судову інформаційну систему України, погодженого рішенням Ради суддів України від 25 грудня 2009 року № 106, Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 р. № 30 (в редакції рішення Ради суддів України від 02.04.2015 р. № 25) тощо.

Складовими системи українського е-правосуддя є:

Єдиний державний реєстр судових рішень – автоматизована система збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень⁵¹;

автоматизована система документообігу суду – сукупність комп’ютерних програм і відповідних програмно-апаратних комплексів судів та Державної судової адміністрації України, що забезпечує функціонування документообігу суду, обіг інформації між судами різних інстанцій та спеціалізацій, передачу інформації до центральних баз даних залежно від спеціалізації судів, захист від несанкціонованого доступу тощо, що забезпечує автоматизацію технологічних процесів обробки інформації в суді, а саме: 1) реєстрацію та розподіл вхідної кореспонденції, реєстрацію вихідної кореспонденції, а також внутрішніх документів суду; 2) розподіл судових справ між суддями (колегіями суддів), визначення запасного судді, слідчого судді, присяжних та народних засідателів; 3) взяття на контроль та здійснення контролю за виконанням вхідних та внутрішніх документів суду, інформування голови суду, керівника апарату суду та особи, відповідальної за опрацювання документа, про закінчення строків його виконання; 4) фіксування етапів проходження документів до їх передачі в електронний архів, а також передачі судових справ з однієї судової інстанції до іншої; 5) реєстрацію процесуальних дій та документів у судовій справі; 6) контроль за дотриманням процесуальних строків розгляду судової справи та інформування головуючого судді (судді-доповідача), голови суду та секретаря судової палати про закінчення цих строків; 7) використання ЕЦП для підписання оригіналу електронного документа суду; 8) оперативний пошук судових справ та документів за їх реквізитами; 9) індексацію документів та їх контекстний пошук; 10) виготовлення та видачу копій судових рішень та виконавчих документів на підставі даних, що містяться в автоматизованій системі, в тому числі надсилання засобами електронного зв’язку оригіналів електронних судових рішень; 11) зберігання текстів судових рішень та інших документів, створених у автоматизованій системі; 12) відправку оригіналів електронних судових рішень до Єдиного державного реєстру судових рішень; 13) надання в установленому законом порядку інформації про стан розгляду судових справ; 14) формування звітності суду про стан здійснення судочинства; 15) надсилання засобами електронного зв’язку оригіналів електронних документів суду (в тому числі текстів судових повісток у вигляді SMS-повідомлень); 16) передачу судових справ до електронного архіву; 17) надсилання оригіналів електронних документів суду до державних реєстрів та інформаційних систем інших державних органів і установ⁵²;

обов’язкове фіксування за допомогою технічних засобів під час

судового провадження в суді, передбачене статтею 107 Кримінального процесуального кодексу України;

проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення, у тому числі яке знаходиться поза межами приміщення суду (здійснення дистанційного судового провадження), передбаченого статтею 336 Кримінального процесуального кодексу України;

надсилання судової повістки SMS-повідомленнями учасникам судового процесу у місцевих та апеляційних загальних судах відповідно до Порядку, затвердженого наказом Державної судової адміністрації України від 01.06.2013 р. № 73;

*обмін електронними документами між судом та учасниками судового процесу*⁵³ відповідно до Порядку, затвердженого наказом Державної судової адміністрації України від 31.05.2013 р. № 72;

online-доступ до інформації щодо стадій розгляду судових справ можливість перегляду/пошуку/друку на офіційному веб-порталі Судова влада України (<http://court.gov.ua/>);

online-доступ до інформації щодо перебування суб'єктів підприємницької діяльності у процедурі банкрутства на сайті Вищого господарського суду України відповідно до Положення, затвердженого Постановою пленуму Вищого господарського суду України від 17.12.2013 р. № 16 (<http://vgsu.arbitr.gov.ua/>);

сплата судового збору он-лайн на офіційному веб-порталі Судова влада України (<http://court.gov.ua/sudytax/>) тощо.

Важливішим завданням е-правосуддя є навчання та просвіта громадян. На жаль, у цьому сенсі українська система е-правосуддя робить лише перші кроки. Є певні обмеження до вільного доступу до реєстру судових рішень, недостатньо ведеться навчальна та просвітницька діяльність громадян, що мало змінює ступінь інформованості громадян та їх довіри до судової системи.

Врізка 3. Європейський портал е-правосуддя (<https://e-justice.europa.eu>) підвищує прозорість систем правосуддя країн-членів ЄС, представляючи громадянам практичну інформацію на рідній мові про судові системи і процедури. Вся інформація на порталі надана на 23 офіційних мовах ЄС. Портал орієнтований на підвищення інформативності, покращення доступу до правосуддя для громадян ЄС. Зокрема, портал має інформацію ЄС та країн-членів ЄС щодо прав жертв у кримінальних справах, їх прав на компенсацію, основних правах, якими користуються громадяни в кожній країні-члені ЄС, основні принципи щодо можливості громадян ініціювати провадження в судах інших країн-членів ЄС. Портал має 4 розділи і спрямовує відвідувача, полегшуючи йому пошук інформації: **1) Громадяни:** 1.1) Знайти адвоката; 1.2) Знайти нотаріуса; 1.3) Звернення до суду; 1.4) Права жертв злочинів в кримінальному судочинстві; 1.5) Сімейні питання; 1.6) Судові збори; 1.7) Права звинувачуваного в кримінальному судочинстві; **2) Бізнес (суб'єкти підприємницької діяльності):** 2.1) Пошук в базі збанкрутілих бізнесів; 2.2) Реєстр підприємств; 2.3) бланки платіжного доручення ЄС; 2.4) Земельний кадастр; 2.5) Звернення до суду; 2,6) Грошовий позов; **3) Адвокатури:** 3.1) Практикуючі адвокати; 3.2) Законодавство; 3.3) Судова практика; 3.4) Мережі адвокатур і судів; 3.5) Система Європейського співробітництва в правовій сфері по цивільним і економічним справам; 3.6) Судові системи; 3.7) Реєстри; 3.8) Підготовка суддів в ЄС; **4) Судова система:** 4.1) Законодавство; 4.2) Інструменти для судів та практикуючих адвокатів; 4.3) Система Європейського співробітництва в правовій сфері по цивільним і економічним справам; 4.4) Підготовка суддів в ЄС; 4.5) Відеоконференція; 4.6) Форма для фіксації показань свідків.

Запровадження системи е-правосуддя України, хоча відзначається політиками та урядовцями як важливе завдання судової реформи, відбувалося достатньо повільно. Хоча частка електронних інформаційних систем у судовому провадженні поступово збільшується, електронна комунікація сторін процесу майже відсутня, дистанційне судове провадження – більше виняток, ніж правило. Є значні проблеми із форматом обміну даними, захистом інформації, що обробляється в системі судочинства. Електронний документообіг застосовується лише паралельно із традиційним паперовим. Недостатньо вивчається та застосовується міжнародний, зокрема – європейський досвід розвитку е-правосуддя. Впровадження проєктів е-правосуддя здійснюються відокремлено, без єдиної системи, з недостатнім фінансуванням.

2.4. Інструменти електронної демократії в Україні: стан та тенденції розвитку

У вітчизняному законодавстві поняття електронної демократії як один із пріоритетних напрямів державної політики визначено розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства» від 15.05.2013 р. № 386 (далі – Стратегія). Стратегія розглядає поняття «е-демократії», як форму суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоуправління шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій⁵⁴.

Правовою основою розвитку е-демократії визначено Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні (Указ Президента України від 24.03.2012 р. № 212).

Радою Європи розроблено детальний план впровадження політики е-демократії – Керівництво № 1 до Рекомендацій «Загальні інструменти та принципи для електронної демократії». Зокрема визначено чіткий перелік інструментів е-демократії, який розширює той, що подано у Рекомендаціях: е-політичні компанії; е-управління стосунками із громадянами (E-CiRM); е-скарги; е-консультації; е-консульство/посольство; веб-трансляції та е-демократія; е-дискусії; е-ініціативи; е-журналістика; ігри та е-демократія; е-правосуддя; е-законотворення; е-омбудсмен; е-партія; е-петиція; е-політик; е-парламент; е-просторове планування; е-голосування; взаємодія з громадянами на локальному рівні (G2C/C2G); інструменти інформаційного менеджменту; е-участь у бюджетному процесі; е-менеджмент внутрішньопартійного життя; єдиний урядовий портал; е-демократія соціальних мереж; навігатор виборів.

Зазначені інструменти рекомендується впроваджувати у форматі проектів, тривалість яких не велика – від одного дня (е-демократія соціальних мереж) до одного року. Проект може реалізовуватись будь-якою зацікавленою стороною за погодженням та залученням інших сторін.

Крім «проектних» інструментів, в рекомендаціях визначені політики, які повинні здійснюватись на постійній основі, наприклад, такі:

- 1) Політика подолання цифрової безграмотності та цифрової

нерівності, посилення спроможності всіх громадян брати участь в е-демократії. Повноваження в цій сфері визначаються переважно для урядових органів та неурядових організацій. Завдання політики визначається як досягнення інклюзії е-демократії. Політика виконує функцію підтримки участі громадян та політичного діалогу. Фінансування здійснюється за рахунок урядового бюджету;

2) Політика е-стимулів. Уряд надає громадянам фінансові, політичні на інші винагороди/заохочення для участі у е-демократії. Ініціювати політику можуть урядові інституції, неурядові організації, ініціативні групи, які реалізують проекти е-демократії. Завдання – ініціювати та збільшувати участь в е-демократії. Повноваження щодо політики можуть бути розподілені між урядом, неурядовими організаціями та приватним сектором. Рекомендується державно-приватне партнерство. Фінансується ініціатором політики.

3) Політика е-інклюзії. Передбачається активність уряду та неурядових організацій щодо гарантій участі у е-демократії вразливих груп, які потребують додаткової підтримки – особи похилого віку, етнічні та інші меншини, громадяни з особливими потребами. Ініціатор політики – уряд, неурядові організації, групи інтересів. Повноваження у політиці визначаються для ініціатора політики, також можливо державно-приватне партнерство. Фінансування політики здійснюється за рахунок державного бюджету, донорської підтримки, благодійництва. Політика повинна орієнтуватись на попередження таких проблем демократичного розвитку: низька участь вразливих груп у політиці, брак участі громадян у нормотворчому процесі, низький інтерес молодих громадян до політичних справ, обмежений доступ вразливих груп до сучасних інструментів ІКТ.

4) Політика е-підготовки/навчання. Ініціюється Урядом, політичними партіями та іншими акторами політик. Основна мета – підготовка обраних політиків, чиновників до активного використання методів е-демократії. Завдання політики – сформувати мережу експертів та фахівців, які зможуть проводити навчання, розвиток компетенції в е-демократії медіа. Базові заходи можуть бути здійснені за декілька тижнів із подальшим тривалим впровадженням. Фінансування здійснюється ініціатором та за рахунок коштів державного бюджету. Політика орієнтується на вирішення наступних проблем: брак демократичних процесів у внутрішньопартійному житті, брак інтеграції та представництва меншин, брак зрозумілої та доступної інформації, необхідної для демократичного процесу.

5) Політика урядової взаємодії із громадянами (G2C / C2C). Уряд налагоджує взаємодію із електронними громадськими ініціативами, передусім щодо залучення їх до нормотворчого процесу та адміністративної та фінансової підтримки політичних ініціатив громадськості. Уряд та громадськість є ініціаторами політики. Завдання – підтримка та запровадження ініціатив громадськості, розширення громадської участі у цих ініціативах. Політика ініціюється протягом декількох місяців і передбачає формування системи моніторингу громадських ініціатив. Фінансування за рахунок державного бюджету. Політика орієнтується на вирішення наступних проблем демократії: низька участь громадян у політичному процесі, брак включення та уповноваження громадян, недовіра з боку громадян через невиконання політичних та передвиборчих обіцянок.

6) Політика подолання е-перешкод та бар'єрів. Політика передбачає своєчасне виявлення та подолання перешкод доступу та використання інструментів е-демократії, особливо цифрової нерівності та безграмотності. Основне завдання – посилення спроможності громадян до участі у е-демократії. Повноваження визначаються переважно для урядових інституцій із можливим державно-приватним партнерством. Фінансування здійснюється переважно за кошти державного бюджету.

7) Політика регулювання е-демократії. Основна мета – розбудова цілісної системи регулювання е-демократії, орієнтованої на сприяння громадянам у використанні е-демократії, захист прав та інтересів громадян. Основне завдання – підтримка та впровадження проектів е-демократії. Час впровадження – максимум 3 місяці. На здійснення політики уповноважується і уряд, і недержавний сектор. Фінансується в рамках бюджету ініціатора. Ця політика передбачає розробку детальних методичних рекомендацій/керівництва, які дозволять ініціаторам проектів е-демократії уникнути ризиків впровадження, надання їм необхідних адміністративних та законних повноважень.

Проблема з позицій бенефіціарів та стейкхолдерів (потреби/інтереси):

З точки зору громадян, як визначальних суб'єктів е-демократії, ІКТ можуть покращити демократичні процеси в Україні, зокрема, забезпечити участь громадян у формуванні державної політики. При цьому наявні суттєві соціальні, економічні та технічні перешкоди щодо запровадження е-демократії, що пов'язані з:

1) недостатній доступ до Інтернету з причин браку фінансових ресурсів та електронної безграмотності;

2) відсутність інформації та знань про суть і можливості е-демократії у користувачів Інтернету. У свою чергу, це зумовлює відсутність попиту серед користувачів на взаємодію із державними органами он-лайн;

3) недостатній рівень взаємодії влади з громадськістю на основі соціальних мереж, яким віддають перевагу більшість користувачів Інтернету;

4) обмежені можливості щодо участі у е-демократії мають особи похилого віку, сільські мешканці, та громадяни із низьким рівнем освіти.

З точки зору неурядових організацій, Інтернет-активістів з числа бізнесу та політичної еліти, основною проблемою впровадження політики (дорожньої карти) е-демократії є відсутність законодавчого забезпечення конкретних інструментів е-демократії (наприклад, доступ до відкритих урядових даних, е-петиції, е-звернення громадян, тощо).

Проблеми запровадження е-демократії в Україні з точки зору громадян можна ідентифікувати за результати опитування Київського міжнародного інститут соціології (КМІС)⁵⁵, яке проводилось у першому кварталі 2015 року. Результати опитування показали:

- Нерівність у використанні Інтернету між міським та сільським населенням. Найбільше користувачів Інтернету проживають у великих (65%) та середніх (64%) містах. У малих містах та населених пунктах міського типу 55% населення користуються Інтернетом, в селах – тільки 42%.
- Нерівність у використанні Інтернету між молодим та старшим поколінням. Типовий користувач Інтернету – молода особа віком від 18 до 35 років. Не використовують Інтернет переважно громадяни старше 50-ти років.
- Нерівність за рівнем освіти. Інтернетом користуються переважно особи з вищою освітою (85%). Тільки 20% громадян з неповною середньою освітою, середньою освітою (33%) є користувачами Інтернет.
- Наявність суттєвих обмежень у доступі до Інтернету. 32%

респондентів не користуються Інтернетом через брак фінансових ресурсів, тобто бідність є суттєвою перешкодою на шляху е-демократії. 30% не користуються Інтернетом через е-безграмотність, 19% – через брак технічних засобів для використання Інтернету (відсутність пристроїв).

- Низький інтерес користувачів до е-взаємодії із органами публічної влади. Тільки 21% користувачів цікавляться інформацією про публічні послуги та діяльність органів влади. При цьому Інтернет використовується для пошуку інформації (86%) та участі у соціальних мережах (76%). Така частка використання соціальних мереж відкриває додаткові можливості для е-демократії.
- Брак компетенції у сфері е-урядування та е-демократії. Тільки 14% респондентів розуміють зміст поняття «е-урядування». 67% молоді та 61% користувачів із вищою освітою ніколи не чули про «е-урядування». 79% респондентів ніколи не чули терміна «е-демократія».
- Низькі показники електронної взаємодії між урядом та громадянами. При тому, що 71% опитаних висловили зацікавленість до е-взаємодії, але тільки 19% опитаних використовують ІКТ для взаємодії із урядом. Тільки 9% віддають перевагу комунікації через веб-сайти органів влади, 7% – через електронну пошту. Навіть користувачі Інтернету не віддають перевагу онлайн взаємодії із урядом. Тільки 33% користувачів віддають переваги е-взаємодії з державними органами.
- Низький інтерес громадян до е-взаємодії як такої. Тільки 9% опитаних приймають участь у е-опитуваннях, 6% – взаємодіють із громадськими об'єднаннями та ініціативними групами, 5% – вступають у комунікацію із представниками органів місцевого самоврядування, 4% – користуються е-послугами. Але, 24% віддають перевагу пошуку інформації про органи влади.

Щодо бачення проблем іншими зацікавленими сторонами, то протягом 2014–2016 рр. відбулося формування мережі неурядових організацій та Інтернет-активістів із бізнес-середовища в рамках експертної ініціативи «Реанімаційний пакет реформ», партнерської ініціативи «Партнерство «Відкритий уряд». З огляду на характер

активності зазначених мереж, неурядові організації бачать основні проблеми е-урядування у недосконалій законодавчій базі. Активісти розробляють законопроекти щодо окремих аспектів е-демократії та забезпечують активні адвокаційні компанії щодо їх прийняття парламентом.

Активісти неурядових організацій та активісти у своїй діяльності віддають перевагу ретельному вивченню міжнародного досвіду та швидкому прийняттю рішень щодо впровадження кращих зарубіжних інструментів е-демократії в українське законодавство.

Основні інструменти реалізації е-демократії в Україні.

А) Звітність Кабінету Міністрів України стосовно консультацій із громадськістю відповідно до Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996.

Проведення власне «електронних консультацій» врегульоване пп. 16, 17 Порядку проведення консультацій. Для проведення електронних консультацій орган виконавчої влади створює спеціальну підрубрику «Електронні консультації» рубрики «Консультації з громадськістю» на своєму веб-сайті. Для консультацій також може використовуватись урядовий веб-сайт «Громадянське суспільство і влада». Терміни та порядок оприлюднення проектів нормативно-правових актів визначаються Законом України «Про доступ до публічної інформації» та Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності».

Електронні консультації починаються із оприлюднення повідомлення про проведення консультацій, яке може містити:

- 1) назву органу влади;
- 2) назву акту та стислий зміст пропозиції;
- 3) соціальні групи та зацікавлені сторони, на які поширюється дія рішення;
- 4) можливі наслідки проведення в життя рішення для різних соціальних груп та зацікавлених сторін;
- 5) електронна адреса та терміни подання пропозицій;
- 6) номер телефону, за яким проводяться консультації;
- 7) дані про відповідальну особу органу влади;
- 8) термін і спосіб оприлюднення результатів обговорення.

Дані щодо соціальних груп, заінтересованих сторін, наслідків рішення мають важливе значення для забезпечення компетентної участі громадян у електронних консультаціях.

Крім електронних консультацій до інструментів реалізації е-демократії можна віднести і певні типи публічних заходів, які визначені у Порядку проведення консультацій із громадськістю – Інтернет-конференцій, відеоконференцій тощо.

Б) Сервіс «Громадське обговорення нормативно-правових актів» на урядовому порталі «Громадянське суспільство та влада».

На сервісі кожен громадянин може зареєструватись і взяти участь у обговоренні проектів нормативно-правових актів. Громадянам пропонується здійснити загальну оцінку (згода/незгода), додати коментар, зауваження, пропозицію за допомогою запропонованої форми. Інші користувачі можуть також здійснити оцінку коментаря. У правилах участі зазначено, що результати обговорення обов'язково враховуються при подальшому опрацюванні проекту акта. На сайті доступна статистика, яка демонструє:

- кількість зареєстрованих користувачів;
- кількість проектів, які пройшли обговорення;
- запропоновано редакцій;
- надано пропозицій;
- надано оцінок.

Користувач має можливість відстежити реагування на пропозиції. У його особистому рейтингу зазначається кількість прийнятих пропозицій. На жаль, загальна статистика не відображає кількість врахованих пропозицій. Правила також не визначають порядок врахування пропозицій. Рубрика «Звіти та аналітика» присутня, але в багатьох випадках не наповнена.

В) Оприлюднення результатів громадських експертиз.

Громадські експертизи здійснюються інститутами громадянського суспільства відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 р. № 976, якою затверджено Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади. На урядовому веб-сайті «Громадянське суспільство та влада» опубліковано реєстр результатів громадської експертизи у розрізі органів влади та сфер державної політики. Проте, активність інституцій громадянського суспільства у сфері громадської експертизи є низькою, що свідчить про непопулярність цього інструменту

участі громадянського суспільства у публічній політиці. Причинами такої непопулярності можуть бути складність і тривалість процедури, малозрозумілий механізм реагування та результати експертизи. Реагування здійснюється у форматі короткого листа-відповіді, зміст якого частіше зводиться до доказів правомірності діяльності органу влади без якогось інтересу до змісту пропозицій.

У процесі розвитку електронного урядування чинний інструмент громадської експертизи може втратити актуальність. Усі необхідні для експертизи документи повинні бути оприлюднені на сайтах органів влади, в тому числі у форматі відкритих даних. У такому випадку кількість експертиз може суттєво збільшитись. Основне питання, яке повинне бути вирішене – це процедура врахування результатів органу влади на результати експертизи та оцінка задоволеності таким реагуванням з боку громадськості.

Можливі альтернативи (пропозиції) реалізації е-демократії в Україні. З точки зору проблеми політичної та інституційної (нормативно-правової, організаційно-технічної, кадрової), невизначеності е-демократії в Україні розглядаються такі альтернативи її вирішення⁵⁶, як:

I. Альтернатива 1 – стратегія помірних змін та малих кроків, – поступове удосконалення чинних інструментів е-демократії та законодавче забезпечення нових інструментів е-демократії у співпраці із інститутами громадянського суспільства в рамках Стратегії розвитку інформаційного суспільства та Ініціативи «Відкритий уряд».

II. Альтернатива 2 – каскадування стратегії е-демократії «зверху вниз» на основі програмно-цільового методу. Централізований стратегічний підхід формування цілісної та централізованої державної політики е-демократії, яка реалізується «зверху вниз», є детальне опрацювання та узгодження стратегії, програм, проектів е-демократії, її узгодження із іншими стратегіями розвитку держави. Розробка довгострокової програми розвитку е-демократії із врахуванням всіх інструментів та напрямків політики е-демократії, визначених у Рекомендаціях Ради Європи. При цьому на центральному рівні визначається уповноважений орган, який здійснює централізоване управління та контроль за впровадженням глобальної стратегії.

III. Альтернатива 3 – змішана стратегія зустрічних рішень «зверху вниз» та «знизу вверху», що включає:

1) визначення загальних стратегічних пріоритетів на центральному рівні з врахуванням міжнародних стандартів;

-
- 2) накопичення досвіду впровадження на рівні окремих органів влади та місцевого самоврядування з подальшою розробкою стратегій та програм цих органів;
  - 3) подальше узгодження та корегування національної стратегії з урахуванням стратегій на рівні окремих органів влади.

Висновки

1. Активне впровадження ІКТ в систему суспільно-політичних відносин суттєво розширює можливості громадян щодо їх участі у вирішенні спільних справ, створює умови для формування якісно нового рівня активності громадян, які користуються сучасними електронними технологіями не тільки в особистих цілях, а й у цілях суспільно-політичної участі на всіх рівнях публічного управління.

2. Аналіз системи суспільно-політичних відносин дозволяє передбачити, що, незважаючи на наявні ризики, які несуть нові ІКТ, активне впровадження механізмів електронної демократії на всіх рівнях влади та інститутів громадянського суспільства буде сприяти зближенню влади і громадян, збільшить рівень доступності та відкритості органів державної влади, стимулює розвиток партнерської моделі державно-громадської взаємодії, активізує участь громадян у державному управлінні та прийнятті суспільно-політичних рішень.

3. Хоча парламенти і суспільство проявляють глибокий інтерес та ентузіазм стосовно використання ІКТ, щоб покращити діалог із громадянами, у цій сфері все ж залишається багато проблем. Парламенти досягли успіхів у використанні ІКТ для поширення інформації серед громадськості, втім сьогодні працюють лише кілька справді інтерактивних парламентських веб-сторінок. Депутати, парламент та політичні партії все ще використовують веб-сторінки переважно як спосіб монологу. Уже проводяться деякі експерименти з блогами та іншими інтерактивними механізмами веб-сторінок. Окремі країни також проводять онлайн дискусії та отримують коментарі громадян щодо законопроектів і документів на стадії розгляду. Ці ініціативи свідчать про вдалий підхід до залучення громадян до співпраці.

4. Інформаційна нерівність проявляється через якість кваліфікації людини, яка визначає його місце в стратифікаційній ієрархії суспільства. Зазначене дозволяє розглядати інформаційну нерівність

в єдності інституційного, функціонального і соціального аспектів: в інституціональному – через ступінь інформатизації основних соціальних інститутів суспільства; в функціональному – як цілеспрямовану діяльність з підвищення рівня використання ІКТ в суспільстві, у соціальному – як рівень використання соціумом можливостей та переваг ІКТ в управлінні, освіті, бізнесі та культурі, у політичному – як можливості та рівень е-участі в політиці та управлінні.

Запитання для самоконтролю

1. Які інструменти е-демократії використовуються в країнах ЄС?
2. Які є кращі іноземні практики – приклади використання інструментів е-демократії?
3. Якими є основні принципи Організації економічної співпраці та розвитку стосовно активізації участі громадян у політиці?
4. Які інструменти електронної демократії використовуються у е-парламенті?
5. У чому полягає суть е-правосуддя?

Рекомендована література

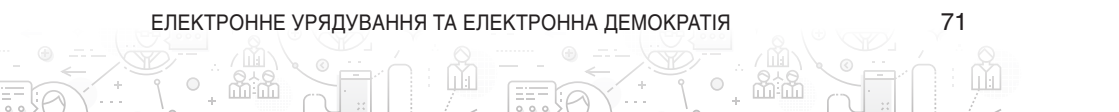
1. Армстронг Ч. Зростаюча демократія / Ч. Армстронг // Відкрите урядування: колективна робота, прозорість і дієва участь / за ред. Даніела Латропа і Лорел Руми; пер. з англ. Андрія Іщенка. – К.: Наука, 2011. – С. 227–240.
2. Електронна демократія: навч. посіб. / Н.В. Грицяк, С.Г. Соловйов; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Н.В. Грицяк. – К.: НАДУ, 2015 – 66 с.
3. Електронна демократія: сподівання та проблеми / Джоан Кедді, Крістіан Вергес [та ін.]; [пер. з англ.]. – К.: Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2009. – 164 с. – (Бібліотека молодого державного службовця).
4. Електронне урядування: опорний конспект лекцій /

Дзюба С.В., Жилиєв І.Б., Полумієнко С.К, Рубан І.А., Семенченко А.І.; за ред. А.І. Семенченка. – Київ, 2012. – С.51 – 80.

5. Світовий е-парламент 2008: звіт / Департамент ООН з економічних і соціальних питань і Міжпарламентський Союз. – Нью-Йорк, 2008. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/site/e-parlament/e-p_contents.html.

ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

ТЕМА: Електронні петиції як дієвий інструмент сучасної демократії

Мета заняття – розкрити сутність і значення впровадження електронних петицій в Україні, сформувати практичні навички з їх підготовки та розгляду органом влади.

Завдання заняття:

- визначити теоретичні, організаційні та інституційні особливості електронних петицій;
- опрацювати системи базових документів щодо електронних петицій;
- сформувати висновки щодо можливостей електронних петицій як інструменту е-взаємодії громадян і влади.

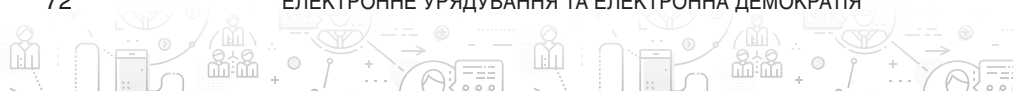
Регламент проведення заняття.

- при підготовці до практичного заняття і під час його проведення слухачі працюють у 4-х групах для виконання окремих завдань (до 30 хв.);
- після виконання завдань практичного заняття кожна група доповідає про результати проведеної роботи, відбувається колективне обговорення доповідей груп;
- час, який відводиться на презентацію виконаного завдання, складає 15 хвилин (з них 10 хвилин – доповідь, 5 хвилин – її обговорення).

Комплект завдань для груп до практичного заняття.

Завдання 1. Обрати орган влади чи орган місцевого самоврядування для вивчення досвіду використання електронних петицій та виконати такі завдання:

- ознайомитися з технологією реєстрації електронних петицій;
- проаналізувати зміст електронних петицій.

Звернути увагу на:

- оформлення порталу, його сприятливий інтерфейс;
- навчальні демо-ролики щодо реєстрації електронних петицій на порталі.

Завдання 2. Здійснити порівняльний аналіз документів, що регулюють підготовку та виконання електронних петицій різними органами влади та органами місцевого самоврядування.

Завдання 3. Узагальнити інформацію з Інтернету щодо результатів діяльності органів влади з розгляду електронних петицій і зробити висновки стосовно їх ефективності.

Звернути увагу, чи електронними петиціями досягається три цілі:

1. Зручність для громадян, які бажають підтримати ту чи іншу ініціативу.
2. Мінімізація маніпулювань з кількістю підписантів, чи для підтримки петиції застосовується механізм верифікації особи.
3. Надання цьому виду звернення особливого статусу: на нього відповідає найвищий рівень суб'єкта, відповідь повинна бути оперативною і публічною.

Методичні та дидактичні матеріали для виконання завдань практичного заняття:

1. Державне управління в умовах розвитку інформаційного суспільства: навч. посіб. / Н.В. Грицяк, Л.В. Литвинова. – за заг. ред. Н.В. Грицяк. – К.: К.І.С., 2015. – 108 с.
2. Електронна демократія: навч. посіб. / Н.В. Грицяк, С.Г. Соловійов / за заг. ред. Н.В. Грицяк. – К.: К.І.С., 2015. – 66 с.
3. Інформаційна політика в Україні: методичні рекомендації до проведення практичних занять з дисципліни / Н.В. Грицяк, А.І. Семенченко, Л.В. Литвинова, С.Г. Соловійов. – К.: НАДУ, 2014. – 48 с.
4. Інформаційна складова державної політики та управління: монографія / Соловійов С.Г. та ін. ; за заг. ред. Н.В. Грицяк. – К.: К.І.С., 2015. – 320 с.

-
5. Інтеграція України в Європейський інформаційний простір: виклики та завдання. – К.: ФОП Клименко, 2014. – 212 с.
  6. Закірова С. Електронні петиції в Україні: становлення системи та механізм дії / С. Закірова // Центр досліджень соціальних комунікацій. – Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1576:elektronni-petitsiji-v-ukrajini-stanovlennya-sistemi-ta-mekhanizm-diji&catid=8&Itemid=350
  7. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР із змінами. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>

ГЛОСАРІЙ

Демократія – форма організації суспільства, його державно-політичного устрою, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, послідовному здійсненню принципу рівності та свободи людей, їх реальної участі в управлінні справами держави і суспільства.

Електронна демократія (е-демократія) – форма демократії, що забезпечує електронну підтримку демократичних інститутів і процесів, заснована на використанні можливостей ІКТ, передбачає широку та активну участь громадян і бізнесу у вирішенні суспільно важливих питань, а також залучення їх до процесу публічного управління.

Інформаційне суспільство – концепція постіндустріального суспільства; нова історична фаза розвитку цивілізації, у якій головними продуктами виробництва є інформація та знання.

Публічне управління – це один із видів діяльності держави, сутністю якого є здійснення управлінського організуючого впливу шляхом використання повноважень державної влади та місцевого самоврядування з метою динамічного розвитку держави, її окремих територій і громад, а також забезпечення реалізації державної політики у відповідних сферах суспільного життя, створення умов для реалізації громадянами їх прав і свобод.

Суспільство знань – суспільство сталого та динамічного розвитку, в якому знання є визначальним фактором успіху в будь-якій сфері, існує постійний попит в нових знаннях, необхідних для створення конкурентоспроможних видів продукції та послуг, ефективно функціонують системи виробництва та передачі знань і забезпечується їх взаємодія з системами виробництва матеріальних продуктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Армстронг Ч. Зростаюча демократія / Ч. Армстронг // Відкрите урядування: колективна робота, прозорість і дієва участь / за ред. Данієла Латропа і Лорел Руми ; пер. з англ. Андрія Іщенко. – К.: Наука, 2011. – С. 227–240.
2. Войнова Е.О. Електронна демократія як форма політичної комунікації / Е.О. Войнова [Електронний ресурс] – Режим доступу: frps.onua.edu.ua/index.php/2012-03./35-2012-04-03-14-46-53.
3. Трухманов В. Світовий досвід електронної демократії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cisp.org.ua/cisp/news.nsf/c35cde975b6be73c225755d00495127/062aee0a4db29bc5c22575df0032f31b?OpenDocument>.
4. Грицяк Н. В. Електронна демократія: від довіри до політичної взаємодії // Реформування публічного управління: теорія, практика, міжнародний досвід: матеріали всеукраїнської наук.-практ.конф. за міжнар. участю, присвяченої 20-річчю утворення інституту. 29–30 жовтня 2015 р. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2015. – С. 223 – 224.
5. Грицяк Н. В. Електронна демократія як механізм політичної взаємодії: наук.-метод. розробка / Н. В. Грицяк, С. Г. Соловйов. – К.: НАДУ, 2013. – 44 с.
6. Рогофф К. «Wal-Mart» от края и до края? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.project-syndicate.org/commentary/wall-to-wall-wal-mart-/russian>.
7. Електронна демократія: навч. посіб. / Н. В. Грицяк, С. Г. Соловйов; за заг. ред. Н. В. Грицяк. – К.: НАДУ, 2015 – 66 с.
8. Електронна демократія: сподівання та проблеми / Джоан Кедді, Крістіан Вергес [та ін.] ; [пер. з англ.]. – К.: Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2009. – 164 с. – (Бібліотека молодого державного службовця).
9. Електронне урядування: опорний конспект лекцій / Дзюба С. В.,

Жиляєв І. Б., Полумієнко С. К., Рубан І. А., Семенченко А. І.; за ред. А. І. Семенченка. – К., 2012. – С. 264.

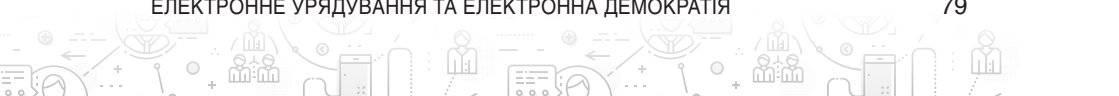
10. Згуровський М. З. Розвиток інформаційного суспільства в Україні: Правове регулювання у сфері інформаційних відносин / М. З. Згуровський, М. К. Родіонов, І. Б. Жиляєв. – К.: НТУУ «КПІ», 2006. – 542 с.
11. Кодекс етики для інформаційного общества, предложенный Межправительственным советом программы «Информация для всех» ЮНЕСКО 10.10.2011 г. – Режим доступа: <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002126/212696r.pdf>.
12. Коулман С. Майбутнє інтернету та демократії: подальше від мета фор і ближче до політики / Стівен Коулман / Електронна демократія: сподівання та проблеми ; [пер. з англ. С. Соколик, О. Оржель, К. Гомма]. – К.: Центр адаптації держ. служби до стандартів Європейського Союзу, 2009. – С. 143–162.
13. Мещеряков В. С. Електронна демократія / В. С. Мещеряков. – Режим доступу: <http://kds.org.ua/blog/elektronna-demokratiya>.
14. Про затвердження Програми інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012–2017 роки: Постанова Верховної Ради України від 5 липня 2012 р. № 5096-VI. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>.
15. Про перелік автоматизованих систем інформаційно-технологічного забезпечення діяльності Верховної Ради України: Розпорядження Голови Верховної Ради України від 01.06.2003 р. № 663. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>.
16. Проект електронної демократії // Government On line International Network [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.governments-online.org/projects/e-democracy>.
17. Рекомендации Комитета министров Совета Европы СМ/Рес (2009)1 государствам-участникам Совета Европы по электронной демократии и пояснительная записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://idemocracy.ru/projects/standarty/42-ec2009edem.html>.

18. Робінсон Д. Інновації для залучення громадськості / Д. Робінсон, Ю. Гарлан, Е. Фелтен // Відкрите урядування: колективна робота, прозорість і дієва участь / за ред. Даніела Латропа і Лорел Руми ; пер. з англ. Андрія Ішенка. – К.: Наука, 2011. – С. 123–133.
19. Розвиток та промоція практики електронного урядування у Вінницькій територіальній громаді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pard.org.ua/provedennya_u_m._vnniczya_kruglogo_stolu_vdkrit_munczipalteti_osnova_standartv1.html.
20. Шахт С. Демократія як загальна основа / С. Шахт // Відкрите урядування: колективна робота, прозорість і дієва участь / за ред. Даніела Латропа і Лорел Руми ; пер. з англ. Андрія Ішенка. – К.: Наука, 2011. – С. 209–226.
21. Шулер Д. Обговорення в інтернеті і громадянський розум / Д. Шулер // Відкрите урядування: колективна робота, прозорість і дієва участь / за ред. Даніела Латропа і Лорел Руми ; пер. з англ. Андрія Ішенка. – К.: Наука, 2011. – С. 134–150.
22. A Typology of Electronic Democracy – Access mode: <http://www.martin-hagen.net/pub/typology.html>
23. Brack A. E-Democracy around theWorld / Brack A., Noble P.: A Survey for the Bertelsmann Foundation, Summer, 2001. – 2001.
24. DEMO-net. Introducing eParticipation. DEMO-net booklet series № 1. 5 31, 2007. – Access mode: <http://www.demo-net.org>.
25. Parliament and democracy in the twenty-first century. A guide to good practice / Written and edited by David Beetham. – Geneva, Switzerland. Inter-Parliamentary Union, 2006. – 229 p. – Access mode: http://www.ipu.org/PDF/publications/democracy_en.pdf
26. Social media for citizen participation: nc examples and general best practices – webinar. – Access mode: http://www.sog.unc.edu/courses/sog_course/view.php?q=/courses/0825/preview.
27. The Global Courseofthe Information Revolution: Recurring Themesand Regional Variations / By: Richard Hundley, Robert H. Anderson, Tora K. Bikson, C. Richard Neu. – Monograph Report. RAND Corp., 2003. – 218 p.

ПРИМІТКИ

- 1 Кодекс етики для інформаційного общества, предложенный Межправительственным советом программы «Информация для всех» ЮНЕСКО 10.10.2011 г. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002126/212696r.pdf>.
- 2 Коулман С. Майбутнє інтернету та демократії: подалі від метафор і ближче до політики // Електронна демократія: сподівання та проблеми Київ, 2009. С. 147–148.
- 3 Там само. С. 147.
- 4 Там само. С. 153.
- 5 Армстронг Ч. Зростаюча демократія // Відкрите урядування: колективна робота, прозорість і дієва. Київ, 2011. С. 227.
- 6 Коулман С. Майбутнє інтернету та демократії: подалі від метафор і ближче до політики // Електронна демократія: сподівання та проблеми Київ, 2009. С.153.
- 7 Там само. С. 155.
- 8 Шахт С. Демократія як загальна основа // Відкрите урядування: колективна робота, прозорість і дієва участь. Київ, 2011. С. 226.
- 9 Робінсон Д. Інновації для залучення громадськості // Відкрите урядування: колективна робота, прозорість і дієва участь. Київ, 2011. С. 124.
- 10 Коулман С.. Майбутнє інтернету та демократії: подалі від метафор і ближче до політики // Електронна демократія: сподівання та проблеми Київ, 2009. С.159.
- 11 Там само. С. 160.
- 12 Там само.
- 13 Шулер Д. Обговорення в інтернеті і громадянський розум // Відкрите урядування: колективна робота, прозорість і дієва участь. Київ, 2011. С. 149.
- 14 Електронна демократія: сподівання та проблеми. Київ, 2009. С. 11.
- 15 Там само. С. 14.
- 16 Обзор ИТ в торговле 2007. URL: http://www.cnews.ru/reviews/free/trade2007/articles/retail_taste.shtml
- 17 Електронна демократія: сподівання та проблеми. Київ, 2009. С. 11.
- 18 Там само.
- 19 Там само. С. 20.
- 20 Там само. С. 24.
- 21 Посібник з участі громадськості. Київ, 2001. С. 15.
- 22 Войнова Е. О. Електронна демократія як форма політичної комунікації. URL: fpps.onua.edu.ua/index.php/2012-03.../35-2012-04-03-14-46-53
- 23 Посібник з участі громадськості. Київ, 2001. С. 15.
- 24 Посібник з участі громадськості. Київ, 2001.
- 25 Войнова Е. О. Електронна демократія як форма політичної комунікації. URL: fpps.onua.edu.ua/index.php/2012-03.../35-2012-04-03-14-46-53
- 26 Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 2 : Д- Й . Київ, 1999. С. 61.
- 27 «Democracy is the worst form of government except for all those others that have been tried» (Winston Churchill). Часто перекладається: «Це найгірша система правління, але, на жаль, кращого людство не придумало».
- 28 «Електронна демократія» (e-democracy) та «Електронний уряд» (e-government) – це різні поняття. Якщо останнє означає підвищення оперативності та зручності доступу до державних послуг з будь-якого місця й в будь-який час, то перше стосується

- використання ІТ для розширення можливостей кожного громадянина. Стивен Кліфт (Steven Clift), організація Democracies online, США (<http://www.microsoft.com/Rus/Government/newsletters/issue18/07.msp>)
- 29 Проект електронної демократії. Government Online International Network. URL: <http://www.governments-online.org/projects/e-democracy/>.
  - 30 Recommendation CM/Rec (2009). 1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy). URL: http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec_2009_1E_FINAL_PDF.pdf (перевірено 24.10.2016)
  - 31 Доповідь про світовий розвиток «Цифрові дивіденди». Всесвітній банк. 2016. URL: www.worldbank.org
  - 32 Фахівці у галузі суспільних наук сперечаються про те, чи забезпечує Інтернет непропорційно більш суттєве розширення прав і можливостей всіх громадян або суспільних груп, чи політичних еліт: посилює він громадську поляризацію / збільшує чи скорочує соціальний капітал.
  - 33 Див.: Доповідь – 2106 Всесвітнього банку «Цифрові дивіденди».
  - 34 Див.: Recommendation CM/Rec (2009). 1.
  - 35 Див.: Recommendation CM/Rec (2009). 1.
  - 36 Є певні застереження проти застосування системи е-голосування. Австрія, Німеччина, Велика Британія, Ірландія, Нідерланди, Франція відмовились від е-голосування після апробації системи. В Австрії та Німеччині е-голосування визнано неконституційним. У Великій Британії, Ірландії, Нідерландах, Фінляндії, Швеції е-голосування визнано небезпечним та/або економічно неефективним.
  - 37 Закірова С. Електронні петиції в Україні: становлення системи та механізм дії. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1576:elektronni-petitsiji-v-ukrajini-stanovlennya-sistemi-ta-mekhanizm-diji&catid=8&Itemid=350
  - 38 Електронне врядування для підзвітності влади та участі громади (EGAP). URL: <http://www.eef.org.ua/ua/efektyvne-upravlinnia-ta-hromadianske-suspilstvo/411-elektronne-vryaduvannya-dlya-pidzvitnosti-vladi-ta-uchasti-gromadi-egap.html>; Реанімаційний пакет реформ. URL: <http://rpr.org.ua/groups-rpr/elektronna-demokratiya/>
  - 39 URL: <http://ega.ee/>
  - 40 Parliament and democracy in the twenty-first century. A guide to good practice. Written and edited by David Beetham. Geneva, Switzerland. Inter-Parliamentary Union, 2006. 229 p.
  - 41 Європейський центр парламентських досліджень і документації (*ECPRD* – European Centre for Parliamentary Research and Documentation) є спільним органом, що діє під егідою Європарламенту та Парламентської асамблеї Ради Європи, забезпечує інформаційний обмін між посадовцями парламентів, які є членами Центру. Загалом, до складу *ECPRD* входять представники (кореспонденти) більш ніж сімдесяти парламентських зборів, серед яких є й Україна (www.ecprd.org).
  - 42 Світовий е-парламент 2008: звіт. Департамент ООН з економічних і соціальних питань і Міжпарламентський Союз. Нью-Йорк, 2008 р. URL: http://gska2.rada.gov.ua/site/e-parlament/e-p_contents.html.
  - 43 Там само.
  - 44 Про перелік автоматизованих систем інформаційно-технологічного забезпечення діяльності Верховної Ради України. Розпорядження Голови Верховної Ради України від 01.06.2003 р. № 663. URL: <http://portal.rada.gov.ua>
  - 45 Про затвердження Програми інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012-2017 роки: Постанова Верховної Ради України від 5 липня 2012 року № 5096-VI. –<http://portal.rada.gov.ua>.
  - 46 URL: <http://portal.rada.gov.ua>.

-
- 47 Див.: Recommendation CM/Rec (2009). 1.
  - 48 «Усі судові рішення є відкритими та підлягають оприлюдненню в електронній формі не пізніше наступного дня після їх виготовлення і підписання» (речення 1 частини 2 статті 2 Закону України «Про доступ до судових рішень»).
  - 49 Судові рішення, внесені до Реєстру, є відкритими для безоплатного цілодобового доступу на офіційному веб-порталі судової влади України (*Частина 1 статті 4* Закону України «Про доступ до судових рішень»).
  - 50 Стратегія реформування судустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки. Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015. Офіційний вісник України. 02.06.2015 р. № 41. С. 38. Ст. 1267.
  - 51 Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005 р. № 3262-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3262-15>.
  - 52 Положення про автоматизовану систему документообігу суду URL: <http://court.gov.ua/969076/polozhenniapasds/> (перевірено 24.10.2016)
  - 53 У сучасних умовах – одностороннім надсиланням судом документів в електронному вигляді за вимогою учасників судового процесу.
  - 54 URL: <http://dknii.gov.ua/content/derzhavnym-agentstvom-z-pytan-elektronnogo-uryaduvannya-ukrayiny-rozrobleno-propozyciyi>
  - 55 URL: <http://www.kiis.com.ua>
  - 56 URL: <http://dknii.gov.ua/content/derzhavnym-agentstvom-z-pytan-elektronnogo-uryaduvannya-ukrayiny-rozrobleno-propozyciyi>

Навчальне видання

Наталя Вітіславна Грицяк
Андрій Іванович Семенченко
Ігор Борисович Жилиєв

Загальна редакція
Андрій Іванович Семенченко, Валерій Михайлович Дрешпак

**ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ
ТА ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ
Навчальний посібник у 15 частинах**

Частина 3

**ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ:
ОСНОВИ ТА СТРАТЕГІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ**

Формат 60×90/16.
Папір офс. 80 г/м². Гарн. Таймс. Друк офс.
Ум. друк. арк. 4,5. Авт. арк. 3,0.
Наклад 500 прим.

Видавець та друк: ФОП Москаленко О. М.,
print.ukr@gmail.com